

202699

BÉRCZY KÁROLY

ÉLETE ÉS JELLEMZÉSE

BÖLCSESZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS

IRTA

PAULOVICS ISTVÁN

BUDAPEST
POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA

1903

Kung. l.
526 e

202699

M. N. MUSEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Névedőknapió
1903 év 257. sz.

A kerepesi-uti temető egyik félreeső helyén egy, repkénynyel befutott, egyszerű sir van, mely az ötvenes évek egyik finom izlésű, nagyműveltségű novellairóját, a magyar sportirodalom megteremtőjét s *Puskin* Anyégin-jának mesteri fordítóját takarja.

Bérczy Károly ez, kinek a következőkben adom meg-
lehetősen bő életrajzát s ha a férfi-kora delén elhalt író
emlékét ezzel a szerény munkával föleleveníthetem, fárado-
zásomat bőven jutalmazva látom. Mert hiszen már-már
elfeledték s halála óta még alig mult el harmincöt év, már
maga az irodalom embere is alig tud róla valamit. Nem
tartozott ugyan sem a nagyon termékeny, sem a sokat
hangoztatott nevű írók közé; csöndes, szerény, zajtalan
munkálkodás jellemzi egész életét, de megérdemli, hogy
foglalkozzunk vele: nemcsak jótékony, hasznos irodalmi
működéseért, mely arra az időre esett főképen, midőn az
írói pálya hazafiui hivatás is volt egyuttal, hanem
szeplőtlen, tiszta életéért, ritka nemes jelleméért s fenkölt
gondolkozásáért is.

*Zichy Antal*¹ és *Arany László*² emlékbeszédén kívül

¹ *Zichy Antal*: *Bérczy Károly* emlékezete. Olv. a Kisfaludy-Társaság 1868. febr. 5-iki ülésén. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Uj foly. IV. Budapesti Szemle X. Pesti Napló. 1868. 30. 31. sz.

² *Arany László*: *Bérczy Károly* emlékezete. Olv. a Magy. Tud. Akadémia 1875 nov. 29-iki ülésén. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. V. köt. 10. sz. 1876.

néhány rövid megemlékezés volt az, a melyekre, mint meglevőkre támaszkodhattam; a többi, a mi ujat az olvasó munkámban talál, a saját kutatásom és utánjárásom eredménye.

I.

Gyarmati Bérczy Károly Nógrádmegyében Balassa-Gyarmaton született 1821 március 2-án, régi, katolikus családból. Atyja, *János*, Nógrád-megye főorvosa volt, ki *Stand* családi nevét, mint a meglevő adatok bizonyítják, 1804-ben változtatta meg *Bérczy*-re; anyja pedig *vajkai Molnár Julianna*, ki egy előkelő pozsony-megyei család sarja volt.

A *Stand*-család ősi fészke, mint a hagyomány tartja, Svédország volt, a honnan egyik ága, valószínűleg a harmincéves háború idején, Németországba vándorolt. Itt, hogy mi uton-módon, minő érdekért, nem tudni, a család nemességet kapott, a Rajna mellékén élt s magát *Stand von Fichtenfels*-nek nevezte.

Magyarországi legrégibb őseről csak annyit tudok, hogy lovaskapitány volt s hogy *Mária Terézia* uralkodása alatt, a hétéves háború idején, jött Magyarországra. Őrnagyi ranggal megválván a katonai szolgálattól, magyar ármális nemességet kapott s valahol a Szepességben telepedett le és halt meg. Két fia volt: *László* és *Imre*. Ez utóbbi szintén a katonai pályára lépett, *László* pedig a pest-megyei Nagy-Abony községben telepedett le. Hogy kedvező anyagi viszonyok között élt, fiainak kitünő neveltetéséből joggal következtethetni s hogy valami városi hivatalt is viselt, azt a nagy-abonyi városi jegyzőkönyvek bizonyítják.

Felesége *Horváth Borbála* volt, kitől nyolc gyermeke született, kik szétszóródva Nógrádban, Nagy-Bányán, Ottományon (Bihar-m.) és Pesten laktak, részint katonai, részint polgári hivatalt viselve s némelyikük fontos szerepet

is játszott közéletünkben. (*Pál Nagy-Bánya városának volt hosszabb ideig főbirája, 1820-tól 1840-ig pedig követte a pozsonyi országgyűlésen.*)¹

A nyolc testvér közül *János*, irónknak az atyja, volt a legfiatalabb. Az orvosi pályára lépett, tanulmányait a pesti egyetemen végezte, hol a nagyhirű *Stáhly* professzor egyik assistense volt s rövidesen Nógrádmegye főorvosa lett. De hogy mikor és hol született, milyen eredménnyel végezte tanulmányait, mikor telepedett le Nógrádban s mikor nősült: nem tudhattam meg. Annyit azonban igen, hogy megyéjében egyike volt a legnépszerűbb embereknek, annyira, hogy több ízben táblabírónak is meg akarták választani s tudós ember hírében állott, ki a saját szakmáján kívül eső irodalommal is foglalkozott; nagy mester volt az anagrammák készítésében; irt verseket, nagy kedvvel tanulmányozta a görög és latin klasszikusokat s tagja volt a jénai mineralogiai társaságnak.²

Felesége mintaképe volt a gondos, ezerfigyelmű házi-asszonynak, a gyöngéd hitvesnek s a szerető anyának. Gyermeük három volt, kik meglehetősen nagy időközökben születtek egymásután. *Anasztázia* volt a legidősebb, ki *Novák* kerületi orvos felesége lett s a nógrádmegyei Vanyarcon halt meg; a második: *Lajos*, ki 1809-ben született, ügyvéd s Nógrádmegye főügyésze volt s mint ilyen nyugalomba vonulván, 1883-ban halt el Balassa-

¹ *Stand Ferenc* ur közléséből.

² Művei: A három gyűrű. Castilíai rege rimes versekben. (Uránia 1828.) A tehén-himlőről. *Careno* után franciából „*Stand*” néven. Pest, 1802. (Ismertette *Schédius Lajos*. Zeitschrift, 1803. IV. 123.) A nagyméltóságú gróf Széchenyi Ferenc nemzeti könyvesházára irt ének. Pest. 1803. Tanítás az oltalmazó himlő hasznáról. Pest, 1805. A malagai járvány-hidegglelésről. *Arejula* után ford. Pest, 1805. Az egészség barátja az öregségben. *Struve* után ford. Pest, 1806. Kesergő versek id. Plachy János urnak sirhalmára Mohorán. Pest, 1820. (Id. *Színnyei József*: Magyar Írók Élete és Munkái. I. köt.)

Gyarmaton s a legkisebb: *Károly*, az író, kinek az olvasó a következő lapokon veszi életrajzát.

Károly a gyermekkorát, egészen 12 éves koráig, a szülői háznál töltötte, hol soha egyetlen istenkáromlást, egyetlen trágár szót sem hallott; hanem látta azt a mély, de tulságba nem vitt vallásosságot, melyet magába szitt egész életére; látta azt a példásan nemes családi életet, melyben egyetértés, ragaszkodó, mély szeretet s kölcsönös becsülés uralkodtak s a melyek az ő házasi életét is olyan boldoggá, olyan elégedetté tették. A nagyműveltségű apa s a gyöngédlelkű, szerető anya körében talán már ekkor szivta magába az irodalom iránt való lángoló szeretetet is, mely egész életén át kísézője, a sorscsapások közepette s hosszas betegsége alatt is egyedüli vigasztalójává lett.

Elemi iskoláit széles műveltségű, gondos atyja s a r. kath. plébános, *Tordy János*, vezetése mellett a szülőhelyén végezte s mint az adatok mutatják, meglehetősen korán, mert az 1829/30-iki tanévben, tehát 8 éves korában, már az első gimnáziumi osztály tanulója volt. Ezt, valamint a II-ik osztályt, sőt a III-iknak is az első felét magánuton végezte s Vácon tett belőlük vizsgálatot. Tanítója szintén *Tordy* volt s hogy milyen lelkiismeretes tanító, azt ebből az időből megmaradt, gondosan bekötött füzet is mutatja, mely az ó- és újtestamentum szebb és fontosabb helyeinek magyarból latinra való átfordítása. Címe: „Historia veteris et novi Testamenti in aphorismis, titulo „Diligentiae“, ex Hungarico in Latinum traducta. Studio Caroli Bérczy, incipientis studiosi. Balassa-Gyarmathini, annis 1829 et 1830.“¹

¹ *Bérczy Géza* ur szívessegéből, kinek e helyen is forró köszönetemet fejezem ki, hogy e tanulmány megírását sok és nagybecsű adatával, utbaigazításával s tanácsával lehetővé tette.

E címnek s az egész füzetnek klasszikus latinsága után ítélve, azt hiszem, hogy a fordítás lelkiismeretes tanítója segítségével készült, ki valószínűleg írásbeli feladatokul adta fel őket tehetséges tanítványának, a fordítást gondosan átnézve, átsimogatva, mert nem is lehet, hogy egy 8—9 éves gyermek, bármilyen gyorsan fejlődő legyen is, ki csak „incipiens studiosus“, hasonló latinsággal fordítson. De ez érdeméből azért mit sem von le. Szorgalmát, páratlan rendszeretét írása mutatja, mely pedans, gyönyörű; sehol egy javítás, karcolás a mintegy másfél száz oldalra terjedő könyvben.

Az I. és II. gimn. osztályt, hogy milyen eredménynyel végezte, nem tudom, mert a váci kegyes-tanítórendi főgimnázium akkori anyakönyveiben semmi sincs róla följegyezve. A harmadik osztály első feléről az eredmény csak általánosságban van beírva, t. i. hogy: *eminens*. A második félévben (1831/32. tanév) nyilvános rendes tanuló volt s föl van róla jegyezve, hogy: 11 éves, róm. kath., magyar, nemes; atyja: János, megyei orvos Balassa-Gyarmaton; nem ösztöndijas; viselete elsőrendű; 42 tanulótársa között a magyarból az első *eminens*, a hittanból s a többi studiumokból pedig a második. Tanára: *Kotzányi Xavér Ferenc piarista*. (Ugyanebbe az osztályba volt beiratkozva ugyanekkor *Madách Imre* is, mint magántanuló.)

A negyedik gimn. osztályt mint nyilvános tanuló végezte egészen (1832/33.) s 38 tanulótársa között az első félévben minden studiumból a második, a másik félévben mindenkül a harmadik *eminens* volt. Tanára: *Németh Ferenc piarista*.

Váci tanulósága alatt az első évben (1831/32.) valami *Mayer Antal*nál volt teljes ellátáson, a Paradicsom-(ma Báthory-) utcában, melyért 225 frtot fizetett; a második évben (1832/33.) pedig *Wittmann Magdolnánál*

s ugyancsak a teljes ellátása 250 frtba került.¹ Ha semmi másból, már ebből a két adatból is teljes bizonyossággal következtethetünk arra, hogy atyja jómódu, rendezett anyagi viszonyok között élő ember volt, ha fiáért csupán ellátásra, — a melyért fizetett összeg 80—300 frt között váltakozott, — 225—250 frtot tudott fizetni.

Megvolt hát minden kellék, hogy jó tanuló váljék belőle, hogy magát alaposan képezhesse, hogy nyert természeti tehetségét szorgalmas tanulással fejleszthesse, hogy anyagi gondokkal küzdenie ne kellessék, mely esetleg rossz hatással lett volna tanulmányaiban való előmenetelére. S ő, mint láttuk, fel is használta kedvező helyzetét, mert eminens mindig, hol a második, hol a harmadik, de mindig az, sőt a magyar irodalomból az első, 11 éves korában, 42 tanulótársa között!

Elvégezvén, kitünő eredménynyel, a váci gimnázium négy szintaktikai osztályát, 1833 őszén Pestre jött s a piaristák gimnáziumában végezte az első és a második human-osztályt, mely a mai V. és VI. gimnáziumi osztálynak felel meg. Eminens osztályzatát itt is megtartotta; előmenetelére nézve különben szolgáljon magyarázóul a következő oldalon levő kivonat, mely hű másolata az eredeti anyakönyvnek.

A többi három félévben is hasonló előmenetelű: eminens, de szorgalma, úgy látszik, változó, mert hol az ötödik, hol a nyolczadik, hol a huszadik, de a magyar irodalomból s a nyelvekből ekkor is a hetedik eminens.

Itt, a „nagy emberek iskolájában“, csak újabb és tágabb tér nyílt neki arra, hogy az irodalommal még jobban megbarátkozhassék, mert abban az időben, előbb is s később is, a gyászos Bach-korszak alatt, szóval,

¹ Főtiszt. *Halmi László* főgimn. igazgató ur szives közlése.

valahányszor csak megtámadásoknak volt kitéve a nyelvünk, a pesti piarista gimnázium volt a magyar nyelvnek leg-buzgóbb oltalmazója, művelője. Tanárai: mint *Jallosits Endre*, *Schirkhuber Móríc z dr.*, *Nagy Márton* stb. az akkori tudományos világban tekintélyek voltak, „kik a nevelést a szív érzéseire, mint alapra, fektetvén, mindent a szeretet hatalmával tudtak s iparkodtak kivinni“ s a kik „tanítottak tudománynyal s neveltek szeretettel.“¹

Informatio de Primi Anni Humanistis Gymnasii Pesthensis

Scholarum Piarum pro Primo Semestri Anni 1833.

Numerus.	Cognomen, Nomen, Aetas. Religio.	Natio, Locus Natalis, Comitatus vel Provincia	Pater vel Tutor aut Curator eiusque Conditio. Habitatio.	An Stipendiatus vel Alumnus Convictus.	C l a s s i s			
					Morum.	Ex Doctrina Religionis.	Ex omnibus universe Studiorum argumentis.	Ex Lingua et Litter. Hungarica.
5.	Bérczy Carolus. R. Cathol. 12.	Hung. Balassa- Gyarmath C. Neograd	P. Joannes, Medicus, Nobilis, ibidem.	non	primae	Em.	Em. 6.	Em. 6.

Ilyen emberek, ilyen tanítók körében aztán, mi sem természetesebb, hogy az olyan fogékony-eszü gyermek lelkében, mint a milyen *Bérczy* is volt, mély nyomokat hagy hátra minden, a mit lát, a mit hall. Kétségtől nagy hatással lehetett írói hajlamára az is, hogy a piaristák abban az időben kiváló gondot fordítottak a verselésre is; de hogy ő ezekben a verselési gyakorlatokban résztvett-e, nem találtam róla semmi följegyzést. Helyesen ítélünk azonban, ha azt mondjuk, hogy igen, még pedig egyikének

¹ A főváros-alapította budapesti piaristakollégium története. 1895. Irta: *Takáts Sándor*.

kellett lennie a legjobban verselőknek, mikor közel két év múlva az akkori szépirodalmi lapok már javában közlik verseit.

Akkori időkben a pesti piaristáknál az volt a szokás, hogy a második human-osztályt elvégzett növendékek a kétévi filozófiai cursusra vagy Vácra, vagy a pesti egyetemre mentek. *Bérczy* a pesti egyetemre ment.

Másodéves filozófiai hallgató korában érte atyjának halála, mely rendkívüli fájdalommal töltötte el amugy is nagyon érzékeny, minden benyomásra fogékony lelkét. A nála tizenkét évvel idősebb bátyja, *Lajos*, ekkor már ügyvéd volt, önálló tüzhelyet alapított magának s édes anyja így teljesen egyedül maradt a tágas, igazi nemesi kuriához hasonló családi házban, mely csak akkor élénkült meg kissé, a mikor *Károly* a szünidőkre haza-hazalátogatott. Édes anyja leginkább az ilyen alkalmakat használta fel arra, hogy vele együtt meglátogassa pozsonymegyei rokonait, a *Molnár*- és *Bittó*-családokat, mely látogatások mindegyike egy-egy édes emlék maradt mind rájuk, mind a meglátogatott családokra nézve. *Bérczy* ugyanis már ekkor verselni kezdő fiatal ember volt; szemefénye s legkisebb gyermeke özvegy édes anyjának, ki e mellett szerény, illedelmes magaviseletével, szellemtől szíporkázó társalgásával, élceivel s finom, uri modorával mindenkinek elkényeztetett kedvencévé lett.

Az irodalomban első éves joghallgató korában, 1838-ban, lépett föl, pár novellával (*Fülekvár*, *Lenka*, *A jövővények*, *Szerelembosszu*) s mintegy 12 verssel a *Munkácsy János*-szerkesztette *Rajzolatok* hasábjain. *Széchenyi* messze terjedő, gyökeres reformjai nagyon meglátszottak már az irodalmon is. Az írók, felocsudva a halálos lethargiából, munkához láttak, irodalmi körök alakultak s Pest a nagy reform-mozgalommal kezdett

tulajdonképeni irodalmi központtá válni. A *Kisfaludy Károly*-inaugurálta romanticismus tetőpontján volt már ekkor a fejlődésnek s a sok kisebb-nagyobb követő mellett *Vörösmarty* volt a legfőbb képviselője. Szakitottak az írók a régi, merev, mythologiai képekben és hasonlatokban bővelkedő klasszikus költészeti iránynyal s ezt egy szabadabbal, a képzeletnek nagyobb szerepet juttató iránynyal, a romantikussal váltották föl. A romanticismus határozott ellentéte az ó-klasszikai iránynak s édes testvére a nemzeties irányu műköltészetnek, a mennyiben, mint említettem is, szabadabb benne a képzelet, egyénibb a jellemzés, a formája nem nyögös, mint az ó-klasszikaié, szereti s használja a nemzeti versidomokat s nyelvében erő és hév nyilatkozik. De nálunk, mindezen tulajdonságain kívül, azért van még rendkívüli fontossága, mert tárgyát s motivumait a nemzet multjából, a nemzeti törekvésekből merítette.

De míg a 20-as, 30-as években az epikai költészet terén óriási haladás történt, addig a lyra — bár megérzik rajta is a romanticismus szele s helylyel-közzel már a népies hang is meg-megcsendül benne — részben *Bajzánál*, de különösen *Császárnál*, *Hiadornál* s az akkori költők legnagyobb részénél egészen elsekélyesedik, szárazzá, merevvé, élettelenné válik. Föggondjuk a külső alakra irányul, melynek csiszolásában egészen elhidegül az érzés közvetlen melegsége; a kifejezés formájával való küzködés megfosztja költészetüket a közvetetlenség, a természetesség bájától s helyet ad bizonyos affektált hangnak, szónokias páthosznak. Egyéni szint, jellemző erőt hiába keresünk náluk; ábrándos lelkesedés, szentimentalis panasz rí ki verseikből, hijával az ifjui hévnek. a mindent elragadó költői lelkesedésnek.

Bérczy föllépése idején ennek a dagályos „szobai költészet“-nek volt a hive, de később megvált tőle, midőn

izlése már fejlettebb, tisztultabb lett s a követett irány is lejárta volt magát.

Róla, mint költőről szólva, nem vagyunk igazságtalanok, ha azt mondjuk, hogy költői lélek, de nem nagyobbszabásu költői tehetség. Ő a természettől csak hajlamot nyert, a melyre tanulmány által épített, hangya-szorgalommal, fáradságot nem ismerő kitartással.

Költeményeiben — s mint később látni fogjuk, novelláiban is — a lét problémái fölött való elmélkedés a főmotivum. Csendes, szemlélődő természet, kinél mélyebb szenvedélyt, magasabb, ódai hangokat alig találunk. Nála a szenvedély méla lemondássá, vigasztalást kereső bánata lágy szentimentalizmussá enyhül. Hazaszeretete sem olyan, melyből fakadó érzelmei ódai fenségre emelkednének. Képzeletének köre sem tág: az egyszerű, magasabb hullámokat nem vető érzéseket, a lányka kellemét zengi; elmereng a „világ folyásán“, majd a letűnt boldogságon kesereg. Van gondolata, de ez a vers technikája miatt nem egyszer válik erőltetetté, a minthogy eredeti versein, majdnem kivétel nélkül, meglátszik az érzelmek erőltetett volta s a kifejezések keresettsége.

Állításom igazolására bemutatok itt egy költeményét, mely az *Életképek* 1847. I. 345. lapján jelent meg s mely egyébként a legjobb versei közé tartozik:

Te a nap vagy, én a föld . . .

<p>1. Hitem, hogy majd elszakadva
Szép szemednek sugarától,
Kebelemből bút, szerelmet
Kiszakasztok tőled távol.</p>	<p>3. Óh hölgy, lelkem napja vagy te!
És én déli hősugárod.
Ki a sugárt kilővelve,
Hozzád ismét visszavárod.</p>
<p>2. Távol tőled, messze földön
Szivem lángolóbban égett;
Messze földről visszatértem
Ujra, láthatásod végett!</p>	<p>4. Vagy nem, hiszen árva sorsom
Szüntelen kerülni kénytet:
Te a nap vagy, én a föld, mely
Körben jár s nem közelíthet.</p>

Verseinek egy része a Rajzolatokban, *Garay* Regélőjében és *Frankenburg* Életképeiben jelent meg, nagyobb részük azonban (s majdnem a legjobbak!) kéziratban maradt. Van pár balladája is (Az álkirály,¹ *Széchy Dezső* önfeláldozása *Róbert Károlyért*, Béla és Borics,² A két Frangepán³), de ezeknek, mint az *Arany* előtti mű-balladáknak majdnem kivétel nélkül, az a hibájuk, hogy nagyon is érzik rajtuk a német hatás s hogy nem balladák, hanem inkább kisebb költői elbeszélések, életképek és románcok. A nyelvük sem eléggé kifejező, nem eléggé drámai és nem eléggé dallamos. A két Frangepán-ban (IV. Béla menekülése) a tárgyhoz nagyon illő komor színezet hivatott mesterre vall, a képek élénkek, de képek sorozata inkább, mint sejtelmes ballada vagy összefüggő cselekvényű költői elbeszélés.

Irodalmi működése közben is rendkívüli szorgalommal végezte jogi tanulmányait, de ezenkívül nem mulasztott el egyetlen percet sem, hogy önmagát művelje, képezhesse. Kortársai, kiknek sora már annyira megritkult, úgy rajzolja, mint igen csinos, előkelő megjelenésű, élénk, minden szépért és hazafias eszméért rendkívül lelkesedni tudó, elmés ötletekben gazdag, de a mellett tapintatos és mindig szerény fiatal embert, ki sok időt és szorgalmat szentelt arra, hogy önmagát művelje. Ebben az időben tanulta meg az idegen nyelvek közül a németet, az olaszt, a franciát s az angolt, melyeken aztán egyaránt irt és beszélt. S ha hozzáveszszük ezekhez, hogy a tót nyelvet is tökéletesen birta, ennyi nyelvnek birtokában nagyműveltségű és széles olvasottságu fiatal embernek kell tartanunk. Az angol mellett, mit kiválóan kedvelt s egész

¹ Rajzolatok. 1838. I. 349. l.

² Részvét Gyöngyei. 1838. 43—47. l.

³ Életképek. 1847. I. 172—173. l.

életében folyton tökéletesítette magát benne, legjobban szerette a franciát, bár — mint maga is sokszor mondta — az ő érzékeny, contemplatív természetével sokkal inkább megegyezett a komoly, bár hideg angol szellem, mint a könnyüvérű, heves francia. Francia nyelven verseket is írt, melyek azonban csak a családi és baráti körnek voltak szánva s nyilvánosságra sohasem kerültek. Francia fordítása is csak egyetlenegy van, *Hugó Viktornak*: *Aime celui, qui t'ai me*, című költeménye, mely a *Vachot Sándorné*-szerkesztette *Remény* zsebkönyvben jelent meg 1858-ban.

Arany László említi *Bérczy* fölött tartott akadémiai emlékbeszédében, hogy tagja volt annak a kis irodalmi körnek, mely a 30-as évek végén *Lónyay Menyhért*nél alakult.

Palágyi Menyhért, *Madách*ról szóló, terjedelmes s mély tudománynyal megírt munkájában,¹ megemlékszik erről a kis irodalmi körről, de *Bérczy*t épen nem érinti. Szerinte tagjai voltak: „a két *Lónyay*-testvér, *Menyhért* és *Albert*; a két gróf *Andrássy*-testvér, *Manó* és *Gyula*; br. *Balassa Antal*, *Beniczky Ödön*, *Boronkay Rudolf* és *Madách Imre*. Ez volt az u. n. „nyolc ak társasága”.

De van még egy másik, fontosabb adat is, mely *Arany* téves értesülését világosan kimutatja s bizonyosságot tesz arról, hogy *Bérczy*, bár ő is *Pesten* volt akkor, az említettek valamennyiénél többet foglalkozott az irodalommal s némelyikükkel a legjobb baráti viszonyban is állott, nem volt részese ennek az irodalmi körnek. *Bérczy*, ki *Madách* fölött emlékbeszédet tartott a *Kisfaludy-Társaság*ban,² ebben az emlékbeszédben, *Madách* jogász-

¹ *Madách Imre* élete és költészete. (48. l.) Írta: *Palágyi Menyhért*. Budapest, 1900.

² *Bérczy Károly*: *Madách Imre* emlékezete. Olv. a *Kisfaludy-Társaság* 1866 febr. 6-iki ülésén. — A *Kisfaludy-Társaság* Évlapjai. Új foly. III. *Madách Imre* összes művei. 3 köt. Kiadta *Gyulai Pál*. Budapest, 1894.

kodásáról szólva, a következőket mondja: „Pesten, barátjánál, *Lónyay Menyhért*nél, többen kis irodalmi kört alakítottak, hol a névtelen versek részrehajlatlan bírálat alá estek. Hozzám is hozott egypárt, sajátjait . . . s kért, mondanék munkáiról lehető legőszintébb és legszigorubb véleményt. Tekintély lehettem előtte, mert néhány versem és beszélyem jelent már meg akkor a *Rajzolatokban* és *Regélőben*.“ E passzus nyilván mutatja, hogy *Bérczy* nem volt részese ezeknek a bizalmas összejöveteleknek. Különben is, eléggé tudjuk, hogy ennek az irodalmi körnek nagy jelentősége nem volt s közelszem olyan, mely *Bérczy* irodalmi munkásságára s ennek irányára valami befolyással lehetett volna. 18—20 éves fiatal emberek voltak a tagjai, kik nem is annyira komoly, hivatásos irodalmi munkásság végett gyülekeztek néha-napján össze, mint inkább szórakozásból. A forrongó eszméknek, melyek az egész nemzetet élénken foglalkoztatták, a föllendült irodalomnak s nemzeties irányban való haladásának, „a szárnyra kapott szabadság“ után való vágynak voltak e fiatal emberek lelkes hivei s az ábrándok korában mindegyik hirnévről, nagyságról s dicsőségről álmódózott. Némelyikük álma beteljesedett, mások közepes emberek maradtak, kiknek hatása az irodalomban, vagy a politika terén alig nyilvánult.

Bérczy ebben az időben megpróbálkozott a drámaírással is. 1840-ből kéziratban maradt fenn „*Bitortt szerelem*“ című 4 felvonásos drámája, melynek meséje a következő:

Volfan, Mollner fővárosi kereskedő fogadott fia, meg akarja magának szerezni gazdag nevelőapja leányának, Klotildnak a kezét. Volfannak odaigérte már leányát az öreg Mollner, de Klotild és anyja határozottan ellene vannak a házasságnak. Klotild szíve mélyéből gyűlöli Volfant s ez

tudja is, hogy Klotild — kihez nem a szerelem, hanem alávaló kapzsóság fűzi, hogy általa gazdag emberré lehessen — az övé sohasem lehet. Szövetkezik tehát az élvunott, blazirt világgal, ifj. gróf Ladár Ivánnal, ki fülig adósa neki, hogy hódítsa meg Klotildot, esküdjék meg vele hamisan s bizonyos idő eltelte után fődje fel előtte a valót, hagyja faképnél. Volfan úgy okoskodik, hogy ekkor ő szabadon fölléphet s biztos sikerre számíthat, ha a leány a nyilvános botránynak nem akarja magát kitenni. Iván udvarol Klotildnak, ez halálosan szerelmes bele s szerelmét még inkább fokozza anyjának határtalan nagyravágása is, hogy leányából grófné legyen.

A I. felvonás a szliácsi fürdőben történik. A fürdői saison a végén van már, a társaság pár nap mulva hazamegy s a válást táncmulatság előzi meg. Iván a táncmulatság éjjelét választja a titkos esküvő megtartására. Klotild nem boldog, neki a titoktartás nem tetszik. Anyja mindenképen eloszlatni iparkodik aggodalmát, mely — szerinte — gyermekes szorongás, mivel tudja, hogy Iván csak 3 hónap mulva lesz nagykoru, esküvőjét tehát titokban kell addig tartania, mert atyja, ki gögös arisztokrata, bele nem egyeznék a frigybe; de ha már változtatni nem lehet rajta, beletörődik. Iván megteszi a szükséges előkészületeket az éjjeli esküvőre; lakására rendeli három barátját, Szélfít, Csilárit és Morgait; a két előbbi tanunak, az utóbbit papnak. Beszédükből megtudjuk, hogy ki Iván és hogy kicsoda Volfan. Iván egy könnyelmű világfi, rengeteg pénzt pazarol, ki bejárta már a félvilágot s ügyességével, szépségével, szeretetreméltóságával mindenkit meghódított. Pénzügyeiben Volfan támogatja, kivel először Rómában találkozott. Volfan minden inkább, mint becsületes ember. Önző, istene a pénz; szive és hazája nincs. »Az elsőt kifeledte a természet kebeléből, a másodikat önmaga tagadta meg.« 12 éves koráig Mollner neveltette, azután pedig egy párisi kereskedőhöz adta s pár hóval ezelőtt tért vissza Mollnerhez. Iván találkozik az esküvő előtt vele s kéri, másítsa meg szándékát, ne tegye boldogtalanná a leányt. De Volfan unszolására végre is beleegyezik a dologba s megtörténik az éjjeli esküvő Iván lakásán. Ezzel végződik az első felvonás.

A II. felvonás az I. után három hónapra történik, mikor a Volfannal kikötött határidő már lejáratban van. Ez a 3 hónap végtelen változást idéz elő Iván lelkében. Árucikknek tekintette Klotildot, de ez, odaadó szerelmével egészen megváltoztatta az érzéstelen fiatal embert, ki eladdig mindig azt hitte, hogy »a világ csak érte van teremtvé s hogy a szerelem — vadrózsa, mit avatlan kezekkel s bárhol leszakasztani a futó idő életbölcsesége.« Szóval: meghasonlik önmagával. A világfi, ki a boldog szerelembe belekóstolt, érzi a kint is, mely benne a »boldogság elvesztéseért följajdul.« A kikötött terminus azonban itt van. Volfan, Iván becsületszavára hivatkozva, levélben tudatja vele, hogy az idő lejárt, Klotildnak meg kell tudnia mindent s azt is, mit Iván apja szerte híresztel már, hogy Szépligeti Irma grófnővel legközelebb házasságra lép. Iván elmondja apjának, hogy kívánsága lehetetlen, mert ő már mást szeret. Polgárleány az igaz, de tudja, hogy csak vele lehet boldog. De Iván engedni kénytelen, mert atyja fölfedi előtte a titkot, hogy Szépligeti grófnő vagyonának felét, mint gyámja, a saját céljaira fordította. Vagy az apja — s így az egész család — veszti becsületét, vagy ő engedelmeskedik akaratának s nősülésével elhárítja a vészelyt öreg apjának fejről. Iván beleegyezik tehát a Szépligeti grófnővel való házasságba, de találkozik Volfannal, ki sürgeti az ügyet s Iván megígéri neki, hogy még az nap este, az ő jelenlétében, tudtára adja Klotildnak a rideg valóságot. Mollnerné és férje között heves jelenet játszódik le. Mollner sürgeti leányát, hogy adja beleegyezését a Volfannal való házasságba, de Mollnerné kevesli a kereskedő Volfant, leánya választására biz mindent, ki szép és gazdag s könnyen lehet még grófné is. Mollner hevesen megtámadja feleségét nagyravágásáért, hibáztatja leányának ferde neveléséért s határozottan tiltakozik az ellen, hogy leánya holmi grófi férjről álmadozzék. Ez a polgárleányra sohasem hoz jó sorsot. Bizonyosságul elmond nekik egy történetet. — 24 éves volt, midőn beleszeretett egy leányba, ki őt is viszont szerette. De egy gróf tűnt föl a látóhatáron s ezért odahagyta az egyszerű, de becsületes kereskedőt. A gróf a leányt elcsábította s mikor elcsábította,

elhagyta. Mollner másfél év múlva a kórházban látta viszont régi ideálját, mellette egy 3 hónapos gyermekkel. Csábítója éppen akkor esküdött egy hercegnővel, mikor Emilia haldoklott. Halála után magához vette gyermekét Mollner s ez a gyermek — Volfan. Ő azonban mit sem tud származásáról, mert Mollner elhatározta, hogy csak akkor adja tudtára, mikor Klotildot oltár elé vezeti. Határozott akarata hát, hogy Klotild Volfan nejévé legyen, mit ha szép szóra meg nem tenne, kényszeríteni fogja rá. Klotild összeroskad, Mollner lecsendesedik s üzleti dolgait hozván föl okul, eltávozik. Klotild kételkedik Iván szerelmében. Látogatásai gyérebbek, szórakozott, nem lel már annyi boldogságot szerelmében, napról-napra tovább halasztja a titok földerítését, házasságának nyilvánosságra való hozását s midőn sürgeti, kérdésére kitérőleg válaszol. Mollnerné azzal, hogy felszólítja Ivánt ígéretének beváltására, lecsendesíti.

Megjelenik Iván, azzal a szándékkal, hogy tudtára adja Klotildnak a valót, de ennek gyöngéd fogadása, nagy szerelme nem engedi szóhoz jutni. Mollnerné követeli tőle, hogy a kikötött három havi terminus lejárván, kérje meg férjétől a leánya kezét s ezt adja tudtára a világnak. Iván habozik, halasztást kér még, de midőn megtudja, hogy Klotild — anya, mindent megígér. De megjelenik Volfan, tudtára adja, Iván jelenlétében, ennek Szépligeti grófnővel való eljegyzését, mire Klotild magánkívül egy székbe roskad.

III. felv. Iván levélben megkéri Klotild kezét az apjától, de Volfan elfogja a levelet. Ir, Mollner nevében, két levelet, melynek egyikében elutasítja a kérő Ivánt, a másikában pedig neki igéri Klotild kezét, de csakis azzal a föltétellel, ha tiz nap múlva megismétli kérését s ez idő alatt a fővárostól távol lesz. Ráadásul még Klotild is kéri erre. Minthogy Ivánnak Szépligeti grófnővel való eljegyzése épen az nap estére van kitűzve, úgy okoskodik Volfan, hogy Iván lépre megy, mert csakis a hirtelen elutazással bujhat ki az eljegyzés alól, hogy a tiz napi időt bevárhassa. Eltávolítja hát Ivánt és apját a fővárosból. Az utóbbinak elmondja, hogy fia egy polgárleányt szeret, apai örömeknek néz elé s ma megkérte a leány kezét, de apja elutasította. Az elutasító-levél nála

van. Már most, ha a leány megtudja apja határozatát s fölfedezi előtte, hogy anyának érzi magát s hogy gyermekének ki az apja, a bős apa haragjában mindent elkövet, a mi veszélyeztetné Ivánnak Szépligeti grófnővel való házasságát. Legjobb tehát, ha Ivánnal együtt azonnal elutazik, mert így neki, ki a leányt nőül akarja venni, elég ideje lesz szándéka megvalósítására. Iván apja, ki, gőgös arisztokrata létére, borzad attól a gondolatától, hogy polgárleány legyen a menyé s különben is életkérdés ránézve Ivánnak Szépligeti grófnővel való házassága: beleegyezik az elutazásba s még hálás is Volfan iránt. Ivánnal beszél azután Volfan. Játssza vele szemben a nagylelkűt; Ivánnak azt az iratát, melyben kötelezi magát, hogy a titkos esküvő elteltétől számított 3 hónap alatt a titkot fölfedezi Klotildnak, összetépi; fölmenti adott becsületszavától s boldogságot kíván neki Klotilddal való házasságához. Ő a frigytől már ugyis visszalépett. Az apa közölte vele Iván levelét, melyben megkéri Klotildot. Eleinte föl akart előtte mindent fődözni, de azután meggondolta a dolgot: nem akart két sziv boldogságának útjába állani s egy folytonosan sirdogáló, napról-napra hervadó asszonyt magához csatolni. Mollner a leánya választására bizta a dolgot s a választott Iván lett. A gonosz Volfan terve sikerül. Iván belátja, hogy a Szépligeti grófnővel való eljegyzés elől csakis úgy menekülhet, ha elutazik s így legalább Mollner sem tud meg e dologból semmit: levelet ír hát Mollnernek, hogy elutazik s a levelet Volfannak adja át.

Mollnerné fölfedi a titkot férje előtt, ki kezdetben rettenetesen bősült, de midőn megtudja, hogy Klotild törvényes felesége már Ivánnak, mert a szliaési fürdőben megesküdött vele s Ivánt csupán kiskorusága készítette eddig frigyének titokban tartására: megengesztelődik. Iván kéréselevelét várják, mit az napra ígért, de e helyett Csilári levele érkezik meg, melyben megírja, hogy az egész éjjeli esküvő csupán komédia volt s hogy a tanuk és a lelkész Iván cimborái voltak. E levél tönkreteszi a család minden reményét; Klotild elájul s a háza, családja becsületében oly mélyen sértett apa magánkívül egy székbe rogyik.

IV. felv. Iván megtudja Volfan cselét. Megtudja, hogy ő fogta el Klotild atyjához irt levelét, hogy ő írta rá azt a választ, melyben Iván távollétét köti ki Mollner a frigybe való beleegyezéséhez s végül, hogy Volfan ép az nap akarja oltárhoz vezetni Klotildot. Sietve kell tehát cselekednie, már csak azért is, mert az öreg Mollner, hogy teljes bosszút álljon, az öreg grófnak minden váltóját, kötelezvényét összevásárolta s így bármely pillanatban tönkretetheti a gróf Ladár-családot. Iván tudatja apjával, hogy Szépligeti Irma nagylelkűen lemondott róla s elköltött vagyonát sem követeli vissza: nincs hát már semmi akadály boldogsága előtt. A fővárosba siet tehát Ladárfáról, falusi birtokukról, hogy megakadályozza az esküvőt s Volfant, alávaló hazugságáért, párbajra hívja ki. Atyja is félreteszi nagyravágyó gögjét s mivel ugyis tudja, hogy a leány nagyon gazdag, zilált anyagi viszonyait is rendbehozhatja: beleegyezik a házasságba, megnyugszik fia akaratában. A fővárosba indul hát ő is, hogy a sikert jelenlétével annál inkább biztosítsa s lecsillapítsa a lánya becsületében oly mélyen megsértett apa haragját. De mielőtt utnak indulna, egy idegen kér hozzá bebecsáttatást. Köszönetet jött mondani Ivánnak, ki őt Párisban egy orgyilkostól szabadtotta meg. Elmondja, hogy ő Volfan, Mollner fogadott fia, de midőn a gróf kételkedik szavainak igaz voltában — mert hiszen ő személyesen ismeri Volfant — állítja, hogy ő az igazi Volfan s az, a ki az ő nevét és helyét bitorolja, egy Ricetti nevű szökött gályarab, kivel Marseillesben ismerkedett meg. Nem ismerve ez embernek multját, barátságot kötött vele, de ez rutul visszaélt a bizalmával. El akarta őt láb alól tenni, egy társával félholtra verte s midőn okmányait elrabolta, egy tengeri hajóra vetette. Hónapokon át feküdt itt betegen, honnan úgy szabadult meg, hogy a hajó zátonyra került s ő egy szigetre menekült. A gróf vele együtt sietve Mollnerékhez megy.

Klotild ezalatt mély bánatban várja az esküvő óráját. Azt a napot, a melyet minden nő a legboldogabb napjának tart életében, ő tőle a sors megtagadta. Hitt és csalódott. Csalódott abban, a kit még most is imád s a ki mellett minden boldogságát remélte föltalálni; ki gyermekének atyja

s az ő életének megrontója. S most egy gyűlölt férfinak nyujtsa kezét — egy egész életre, örök szenvedésre? Nem! Inkább a megváltó halál, mit a keblébe rejtett üvegecske oly hamar megszerez. Ránézve »az életnek szenvedés, a boldogságnak nyugalom a neve« s ő e nyugalmat csakis a halálban találhatja már föl. Apja bevezeti hozzá Volfant, kit általános örökösévé tett. Klotild hidegen fogadja, köszönetet mond neki önfeláldozásáért s kéri atyját, felejtse el e napot, a melyen őt el fogja veszíteni, mert hiszen ezután már csak névleg lesz az ő lánya, valójában pedig a másé. Volfan magára marad. Örvend, hogy számítása jól ütött ki. Mit ő neki a szerelem?! A pénz, a pénz — ez az ő istene! Három évvel ezelőtt gályarab, egy megvetett pária s ma a főváros egyik leggazdagabb embere! Hja! »egy kis eszélyes számításal sok kivivatott már a hold alatt!« Örömének, meglegedésének akaratlan nyilvánítása közben lepi meg Iván, párbajra hívja ki s együtt távoznak. Megérkezik az öreg gróf is az idegennel együtt. Ez elmondja fenti kalandját s az öreg Mollner, kis habozás után, az idegen homlokán levő sebhelyről s anyjának nála levő arcképéről felismeri fogadott fiát, az igazi Volfant, ki voltaképen nem más, mint az öreg Ladár grófnak Trauberg Emiliától született gyermeke. Közben megtörténik a párbaj, Iván megsebesül s az ál-Volfan, magából kikelve, rohan a szobába. Itt meglátja az idegent, ez rábizonyít mindent, mire az ál-Volfant csendörök hurr-colják el. Elvitele után az öreg gróf megkéri Klotild kezét Iván számára, hogy helyrehozza elkövetett hibáját, hogy »az anya ellen elkövetett bűnt« a fiában tegye jóvá. Tudatják a váratlan fordulatot Klotilddal, ki azonban már nem örül ennek, mérget ivott s a jelenlevők szeme előtt rogyik össze. Két inas vezeti be ekkor Ivánt, kit Volfan orgyilkos módon lőtt le s egymást átkarolva hálnak meg mindketten.

Már e meséből is láthatjuk, hogy *Bérczy* a negyvenes években divatba jött francia romantikus dráma hatása alatt áll, jólehet az idegrázó jelenetek alkalmazásától megóvta az író a finom izlés, mit elvitatni épen nem lehet tőle.

A meséje zavaros s közelség olyan, hogy belőle életrevaló drámát lehetne írni. Sok mindenféle történik a darabban, a nélkül, hogy az események oki kapcsolatban lennének egymással, vagy hogy a személyek beszédéből, egyes elejtett szavaikból, a fejleményeket lehetne várnunk, a következőkre el lehetne készülnünk. És itt van a legfőbb szerkezeti hiba. Nem érdeklődünk a továbbiak iránt. Az I. felvonásbeli báli készülődés, egyáltalán a bál, semmi összefüggésben sincs a darab meséjével. Fölösleges sallang, mely semmi befolyással sincs a cselekvényre s azt kell föltételeznünk, hogy a költő csak azért rendez bált, hogy Klotild báli ruhában jelenjék meg az éjjeli esküvőn. Az egyes jelenetek lazán, minden átmenet nélkül vannak egymás mellé illesztve s a mellékesemények is csak látszólag törekszenek a főcélra. Azután sok ellentmondás is van a darabban. Iván és Volfan közös megegyezéséről semmi okiratot sem láttunk az I. felvonásban s a II-ikban azt mégis visszaadja Volfan Ivánnak. Itt lélektani hiba is van! Ha Volfan olyan ember, a milyennek a költő az I. felvonásban bemutatta nekünk, hogy „szeme hizelgést mosolyg, de esze ügyes cselt sző“, szóval: ravasz, szereti kijátszani az embereket, miként tudja akkor Ivánnak — pusztán ígéretre! — az okiratot visszaadni? Hisz ez széttéphette volna s akkor a darab meséje nyomban megszakadt volna! Az ellentétek kiegyenlítődtek, Iván szabadon rendelkezik önmagával is, Klotilddal is. A szereplőkkel egyébként a saját kénye-kedve szerint rendelkezik a költő. Oda állítja őket s akkor, a mikor s a hol szüksége van rájuk, a nélkül, hogy tetteik indítékait, cselekvésüket a gondolkozásukból, a jellemükből tudnók kimagyarázni. Iván apja mintegy az égből cseppen alá, hogy egyszerre tönkregye fia boldogságát. Ivánt megváltoztatja a boldog szerelem, Klotild iránt érzett vonzalma, de ezt csak Iván monológ-

jából tudjuk. (II. felv. 1. jel.) A költőnek valami idylli képet kellett volna elénk tárnia, mely ezt a mesés változást mintegy megérzékitené előttünk. Hallunk róla, de csak szavak biz azok, melyek elröppennek, a nélkül, hogy megindítanának bennünket. Szépligeti grófnőt, a kinek pedig oly fontos szerepe van a darabban, nem is látjuk, csak beszélni hallunk felőle. Pedig voltaképen az ő beleegyezésén fordul meg a dráma meséje. Mert ha ő Ivánról le nem mond, vagy ha követeli elharácsoltságát: a Ladár-család meg van semmisülve s teljesen más fordulat áll be. Az idegen mintegy *deus ex machina* jelenik meg a IV. felvonás végén, mert a különben teljesen elhibázott bonyodalmat a költő nem lett volna képes másként megoldani.

Tragikus egyén csak egy van a darabban és ez Klotild, ki nagyravágyásának esik áldozatul. Különben is az ő tragikuma is csak részleges, olyan, a minő Melindáé, egyébként egészen passzív személy. Mikor atyja erőlyesen föllép s követeli, hogy Volfannak nyujtsa kezét, helyette az anyja beszél, ő alig szól valamit. Néhány gyenge tiltakozás, néhány fölkiáltás az egész s minden egyes felvonás végén, hol a költő rendesen valami hevesebb jelenetet ad, ájultan esik össze. A dráma lelkének, mintegy mozgató rugójának árnyéka sincsen benne. A II. felvonás 6. jelenetének izgalmas bevezetése érthetetlen előttünk s bármiként akarja is az író az öreg Mollnert szigorú, elhatározásához makacsul ragaszkodó embernek rajzolni, mi nem hiszszük el neki, hogy olyan. Az ilyen ember nem lágyul el oly hamar, mint Mollner s nem mond el, a leghevesebb jelenetek egyike után, egy szentimentális történetkét, hogy leányát a „vésztől“ megóvjá, melybe a saját és anyja nagyravágyása sodorja. Hiszen Klotild „dusgazdag“ lány, mi vész fenyegetheti hát, ha grófné akar lenni, nem pedig egy bizonytalan származású, alacsony műveltségű

kereskedő neje? Apja erélyes föllépésére sirva egy székre rogyik s ez rögtön elzékenyíti az előbb oly konok apát, ki — pár odadobott frázis után — üzleti dolgait hozván fel okul, eltávozik, a nélkül, hogy az oly fontos családi jelenetnek kellő befejezést adna. Szóval: ez is passzív személy, következetlen önmagához s a kit az író — úgy látszik — csak azért rántott elő, hogy Volfan származását felföldje előttünk. A leánya jövőjét féltő apa nem ilyen s ha hozzá még életkérdésről is van szó, a számitó, reális kereskedő nem hagyja oly könnyen a dolgot abba, mint a hogyan Mollner.

Határozott jellemet különben egyet sem nyújt a költő, olyat, mely cselekedne s cselekedetért elviselné a következményeket. Iván nem tragikus egyén. A vétek mit ő elkövet nem olyan, mely összeütközésbe hozná az egyetemessel s ezért buknia kellene. Mert abból, a mit ő tett, tragikum még nem állhat elő. Nincs az egész egyénben olyan vonás, mely részvétünket keltene föl iránta, a kinek sorsáért aggódnánk. Az elhibázott lépés jelleméből fakad ugyan, de Volfan unszolására s mikor a boldog szerelem teljesen mássá teszi s meg akarná magának menteni Klotildot, akkor sem a saját egyénisége a gát szándékának megvalósításában, hanem a körülmények. Meghal, de nem bukik, mert bukásnak nem nevezhetjük a végét. Nem látjuk, hogy félrelépése miatt mint keveredik újabb és újabb bajokba, melyek összehatva előidéznék tragikumát, s a midőn Volfan orozva lelövi, ki van zárva a részvét szívéből teljesen. Ha ő az esküvő napján be nem megy Mollnerékhez, nem találkozik Volfannal, nem hívja ki párbajra s Volfan le nem lövi: Iván meg nem hal. Látjuk tehát, hogy halála nem szenvedélyéből fakadt, nem egy elhibázott lépésnek, az egyetemes megsértésének következménye, tehát nem szükségképeni következmény, hanem

a körülmények, a véletlen összejátszódása. Volfan mint főszereplő, egy megvetni való sehonnai, egy gyáva csaló, a ki tragikus egyén már jelleménél fogva is alig lehet s mégis ennek a sorsa reánk nézve a legmegnyugtatóbb. Galádságaért, csalásaért elnyeri méltó büntetését.

Tragikai fölfogásnak, jellemző erőnek nyomát alig látjuk *Bérczy* darabjában. Cselekvénye nem összefüggő, nem egységes, mert hiszen egy-egy felvonás 2—3 helyen is történik, a bonyodalom megoldása hibás, elsietett s éppen ezért nem kielégítő, nem megnyugtató. A darab prózában van irva s egyetlen jó tulajdonsága a szép, néhol igazán poétikus nyelv, bár helylyel-közzel a szónoki páthosz sem hiányzik belőle. Szép részlet benne az, (I. felv. 1. jel.) midőn Klotildot, kit az éjjeli, titkos esküvő aggaszt, azzal vigasztalja anyja, hogy grófnévá lesz, mire Klotild így válaszol: „Grófnővé? S hiszed, anyám, a grófnő czime az, mi engem boldogítand? Azért örül-e a bimbó a korány harmatának, mert csillog, a fölkelő nap sugarának, mert fényt ömleszt reá s nem azért, mivel a harmat gyöngye s a napsugár melege éltenek oly szükséges, mint nekem ő?” Szép és nagyon helyén való hasonlat az is, midőn Volfan rábeszélni törekszik Ivánt Klotild elcsábítására, az éjjeli esküvő megtartására. Ivánban fölébred a jobb érzés; szégyenli, hogy eszközévé lesz más ember aljas céljainak, de Volfan így iparkodik őt meggyőzni: „Eszköz? Annál kevésbbé vádolhatja magát. Vagy ki fogná vádolni a golyót, mely az őzikét elejté, s nem a kezét, mely a fegyvernek irányt adott?” És még pár ilyen hely.

Hogy e darabot *Bérczy* benyújtotta-e valahova, előadás végett, nem tudom. Valószínű, hogy nem. Érezte ő a gyengéjét, tudta, hogy nem életrevaló alkotás. Lépten-nyomon érezzük benne az alkotóerő hiányát, de ne csodáljuk! Hiszen 19 éves korában írta, mikor az életet közelség

ismerhette annyira, hogy egy olyan mesébe, minő e darabé, drámai mozgalmasságot tudott volna önteni s úgy át tudta volna szőni szenvedélylyel, hogy belőle drámai küzdelem válhassék.

Ezzel a darabbal aztán végképpen bucsut is mondott a dráma-írásnak. Későbbi időből maradt ugyan még fent egy négyfelvonásos vigjátéka, melyet valami *Comtessa* után fordított „Cimzetlen levél“ cím alatt s a mely, mint id. *Szinnyei József* állítja,¹ a Nemzeti Színház levéltárában van, de innen, minden utánjárásom mellett sem tudtam megszerezni, véleményt tehát nem is mondhatok róla. Szinre nem került, nincsen még a darabok címjegyzékében sem: valószínű tehát, hogy valamiképen elkallódott.

És most vegyük fel fonalát az elhagyott életrajznak.

Jogi tanulmányait Pesten elvégezve, patvarista lett a nógrád-megyei Alsó-Bodonyban, *Horváth Elek* szolgabirónál, jurátus pedig Pesten, *Gyurcsányi Gábor* hétszemélynök (szeptemvir) mellett s 1842 márczius 11-én „cum praeclaro“ tette le az ügyvédi vizsgálatot, de ügyvédi praxist sohasem folytatott.

Közvetlen az ügyvédi vizsgálat letétele után, 1842 tavaszán, a magyar királyi helytartó tanácshoz (Consilium regium locumtenentiale Hungaricum) neveztetett ki díjtalan fogalmazó-gyakornokká. Az itt töltött 5 esztendő volt rá nézve a legemlékezetesebb időszak. Az az idő, melyet sohasem feledett; mely álmainak, vágyának nagy részét megvalósította; mely alatt tisztultak nézetei, gyarapodtak tapasztalatai, finomult izlése, de viszont nehéz megpróbáltatásokon vitte a sors keresztül, melyek fogékony lelkében maradandó nyomokat hagytak hátra s irányt szabtak egész életének.

¹ Magyar Írók Élete és Munkái. I. kötet

Hivataloskodása alatt Budán lakott s élénk részt vett az akkori társadalmi életben. Szívesen látott vendég volt mindenütt, keresve-keresték társaságát, mert vig volt a pajzánságig, egész lényén valami finom, előkelő szín ömlött el s kifogyhatatlan volt az ügyes, rögtönzött anekdotákban. Ezekkel „néha valódi bravourokat vitt végbe: jókedvű baráti körben fogadott reá, hogy egymásután husz vagy huszonöt olyan adomát mond el, még pedig jókat, a melyekből a jelenvoltak közül senki egyet sem ismer. Ha aztán valamelyik adomáját, mielőtt vége elcsattant, valaki folytatni tudta, akkor a már elmondottak nem számítottak, hanem elől kellett kezdenie a huszonötös sort. A mely adomát meg a társaság nem ismert el jónak, a helyett újat kellett mondani. E miatt néha kétszer annyi adomát elő kellett szednie, mint tulajdonképen a fogadás megkivánta volna; s mégis e tréfát egyazon társaság előtt többször is birta ismételni.“¹

A vidám társasági ember külső színe alatt azonban mindig mély érzések rejtőztek. Fogékony lelkében minden nagy és nemes eszme hamar visszhangra talált s érzékeny szíve végtelen gyöngédséggel karolta fel mindazt a sok szenvedést, nyugtalanságot és bánatot, melyet rendkívül éles szeme maga körül rögtön fölfedezett. A mily igaz szívvvel tudott örvendeni az örvendezőkkel, ép oly igazán, őszintén s finom tapintattal tudott mások bujában, bajában osztozni. És ez a fő lelkivonása volt s maradt élte végéig. A rendkívüli érzékenység különben családi vonás volt benne. Bátyja, *Lajos*, is olyan volt mint ő, ha valami nagy, lelket emelő dolgot hallott, még öreg ember korában is, nem volt elég ereje, hogy megakadályozza, hogy a megatottság könnyei szemébe ne szökjenek. Anyjuk,

¹ Arany László emlékebeszéde B. K. fölött 5. l.

ez a végtelen gyöngédségű nő is olyan volt, mint a fiai s ezek talán tőle örökölték ezt a szép, ezt a nemes vonást.

Szabad óráiban legszívesebben kereste föl aztán a budai hegyeket, a hol merengő, a multba vissza-visszasóvárgó lelke örömet idézett, mert számtalan olyast fedezett föl bennük, mely boldog gyermekkorára, ennek sohasem feledhető, apró-cseprő örömeire emlékeztette. Három jóbarátjával s hivataltársával, *Bene Antallal* (később a bécsi földhitelintézet igazgatója), *Fodor Bélával* és *Babinay Gusztávval* gyakran ki is rándult a budai hegyek közé, később pedig a Svábhegyen bérelt nyári lakást, melyet Hajnalkának nevezett el. A négy fiatal ember naponta innen járt be a hivatalába. Testi-lelki jóbarátok voltak; egyek mindenben, közösek örömben és bűben egyaránt; elválhatatlanok, szokásukban, modorukban s még öltözetükben is egyformák.

Az akkortájt nagyon népszerű, kedvelt opera, a Négy Haymonfi costumejei után készítették maguknak nyári ruhát s ezért jó ismerőseik elnevezték őket a Négy Haymonfi-nak.

Igy, bizalmas, meghitt baráti körben telt el két esztendő, mely irónkra nézve meddő nem maradt. Folyton foglalkozott az irodalommal, tanulmányozta a francia s főképpen az angol irodalmat; irt verseket, bírálatokat, fordított elbeszéléseket s ebből a korból datálódik azon novelláinak is a legnagyobb része, melyeket aztán az *Élet és Ábránd* című, 1852-ben megjelent két kötetes novella-gyűjteményében adott közzé. Irt az akkori szépirodalmi lapok legnagyobb részébe (leginkább „*Ladár*”, álnév alatt, mely nevet a *Bitorlott szerelem* című drámájából vette), részt vett minden irodalmi mozgalomban s tagja volt a „Tizek társaságá”-nak is.

Jókai „Az én kortársaim“ című munkájában, megemlékszik a „tizekről“ és sorra véve őket, *Bérczyről* is igen szépen nyilatkozik. „*Bérczy Károly* alakja — ugymond — finom, előkelő szabású volt; mindig udvarias, lekötelező s mindnyájunk között az egyedüli angol. Mi többiek mind franciák voltunk. *Bérczy* pedig annyira angol volt, hogy csak angol írókat tanulmányozott, angol mérföldekben beszélt. S mikor egyszer kétségbevonta valaki azon állítását, hogy egy szini előadás hat óra hosszát tarthatott, azt felelé rá: „Én angol órákat értettem“.“¹

Az 1846-ik év nyara volt rá nézve a legemlékezetesebb időszak. Ekkor ismerkedett meg leendő nejével, *Frivaldszky Annával*, *Frivaldszky Imre* hírneves természet tudósunk leányával, mely ismeretség életének fénypontja s a nő, kit magához fűzött, hosszas betegsége alatt valódi örangyala lett.

Itt volna helyén említést tennünk *Bérczynek* talán korábbi szerelméről is, de ennek semmi nyomát sem találtam. Verseiben énekli ugyan boldogtalanságát, nem viszonzott szerelmét, a lányka halálát, majd ismét egy újabb, második szerelmét, de ezek, azt hiszem, inkább képzelt dolgok, mintsem valódi érzelem-szülte hangok.

A Négy Haymonfi lakásának tőzsomszédságában volt a vendégszerető *Frivaldszky Imrének* is a nyaralója; az a góth-stilben épült kastélyszerű villa, mely a Svábhegynek egyik legszebb, legkimagaslóbb pontján van. A *Frivaldszky-család* a nyarat rendszeren itt szokta volt tölteni, a hova, mivel négy eladó, szép leány volt a háznál, az előkelő családok fiatal tagjai gyakran kijártak. Így ismerkedett meg *Bérczy* is, három barátjával együtt, a vendégszerető családdal, a melynél azután majd mindennapos vendég lett. A négy

¹ *Jókai Mór*: Az én kortársaim. A Kisfaludy-Társaság Évtapjai. Új foly. VII. 249. l. 1871/72.

leány közül *Anna* a második volt. Tizenhét éves, ábrándos, szőke gyermek, mindenképen méltó arra, hogy egy komolyan gondolkozó férfi eszményképe lehessen. Telve nemes érzelmekkel, telve rokonszenvvvel, kedvességgel, poétikus hajlamokkal: nagyon természetes tehát, hogy *Bérczy* előtt közönyösnek nem tűnhetett föl. *Bérczy* is már ekkor ismert nevü író volt s a leányka bizonyos félelemmel, bizonyos rajongó tisztelettel s nemes áhitattal fogadta az előkelő megjelenésü, finom modoru és szellemes társalgásu fiatal embert s ott, a természet ölen, hol az ember ösztönszerűleg is közelebb érzi magát az Istenhez; ott, a Svábhegy árnyas fái alatt, poétikus szerelem, tiszta, ideális vonzalom keletkezett a két ifju lény között, melyet a következő terhes-nehéz idők állandó, soha el nem muló szerelemmé érleltek.

Hasztalan éneкли a költő, hogy:

Eljött az alkony röpkedő homálya,
De lelkem éjén új nap kelt vala;
Ki mondja óh meg: ez a boldogságnak,
Vagy új keservnek volt-e hajnala?

mert az „új nap” feljövetele nem a keservet, hanem a sirig tartó csöndes, verőfényes boldogságot jelezte, melyet soha, a legcsekélyebb felhő sem borított árnyba.

Boldogságát édes anyjának halála, rá nézve a legnagyobb, legsúlyosabb csapás, zavarta meg. Most már nem volt hely, a hova az élet küzdelméből — napokra bár! — elmenekülhetett; magára maradt egészen! Bánatának enyhítése végett, boldog szerelméből mintegy erőt merítve, tanulmányainak adta magát ismét; dolgozott éjjel-nappal, mert jól tudta, hogy a munka lehet csak a legjobb vigasztaló.

A helytartótanácsnál elfoglalt hivatalában 1847 január haváig maradt. *Széchenyi* ekkor kinevezte a kitünő képzett-

ségü fiatal embert az országos közlekedési központi bizottságnál ekkor rendszerezített tollvivői állásra. Ebben a minőségében magának *Széchenyinek* oldala mellé került, kinek igen kedvelt emberévé lett.

Ujabb s tágabb tér nyílt itt a nagyratörékvő fiatal ember előtt, tehetségének, képzettségének érvényesítésére. Nem ismert fáradságot semmiben, a minthogy nem ismert főnöke, maga *Széchenyi* sem, ki minden hivatalnokától ha emberfölötti munkát nem követelt is: az a lázas tevékenység, mely a „legnagyobb magyar“-nak főjellemvonása volt, mintegy átragadt valamennyi hivatali alattvalójára. Jellemzően és szépen jegyzi meg *Arany László*,¹ hogy *Széchenyi* mellett nem volt könnyű a szolgálat. „Sokat és sokfélét követelt embereitől, kivált azoktól, a kiket különösen megkedvelt. Valamint ő maga nem akart ismerni se testi, se lelki fáradságot, sőt gyakran a legnagyobb erőfeszítéseket önként kereste: úgy környezőit is szerette különféle testi és lelki próbáknak vetni alá. Mintegy mérte őket, hogy önmagához hasonlítva, mennyit bírnak ki. S jaj volt annak, a ki meghátrált a nehézségek elől, vagy megijedt a megpróbáltatástól; kapott a gróftól annyi gunyt, élcet, célzást, — mindig tréfásan ugyan, de tréfájának megvolt a tövise is — hogy száz hivatalos dorgálást szivesebben vett volna magára.“

S ez jó iskola volt *Bérczyre* nézve. Nem a kötelesség-érzetet tekintve, mert hiszen ez tulságos is volt benne, hanem későbbi irodalmi működésének irányát illetőleg. Alkalmasint már itt ébredt fel benne a hajlam *Széchenyi* kedvenc eszméi: lóversenyügy, sportirodalom és a casinói tevékenység iránt s lett későbbben megtestesítője a nagy reformátor egyik eszméjének, a magyar sportirodalom megteremtésével.

¹ *Bérczy Károly* fölött tartott emlékbeszéde. 5. l.

Széchenyi az első magyar felelős miniszterium megalakulásakor átvitte miniszteriumához *Bérczyt* is. Ez a hivatala, valamint az 1848-iki országgyűlés is, nagyon alkalmas volt arra, hogy látókörét szélesbitse s bepillant hasson az akkori politikai viszonyokba. Főnökénél és gróf *Keglevich Gábor* nógrád-megyei főispánnál, a kinek házánál gyakran megfordult, sok jeles embert ismert meg, sok érdekeset tapasztalt.

1848 február havában történt, hogy hivatalos küldetésben főnökéhez, *Széchenyi*hez, Pozsonyba utazván, az uton, a nedves, egészségtelen időjárásban meghűtötte magát s megkapta végzetes szivbaját. Hosszabb ideig Pozsonyban feküdt betegen; majd visszajött Pestre, a hol bajából aránylag rövid idő alatt kigyógyult, de szervi szivbaja megmaradt örökre. Pedig ekkor vőlegénye volt már leendő nejének! Egészsége időközben lényegesen javult, sőt teljesen jónak is volt mondható, de az 1848/49-iki télen ismét sokat betegeskedett s bajához még makacs hideglelés is járult, melytől sokáig nem tudott megszabadulni. A miniszteriumnál elfoglalt állását megtartotta ugyan, de betegsége miatt csak igen ritkán járhatott el a hivatalába. Gondolta, hogy a levegőváltoztatás majd jótékony hatással lesz az egészségére, 1849 tavaszán bátyjához ment tehát Balassa-Gyarmatra s itt érte a forradalom kitörésének híre.

Betegsége nem engedte meg, hogy activ szerepet vihessen a szabadságharcban. Az első forradalmi hirre azonban Pestre jöven, tollához fordult, hogy örömének, lelkesedésének kifejezést adjon s a *Pesti Hirlap* 1849 április 24-iki számába „Ápril 24-én Pesten“ címmel, egy forradalmi hangú, köztársasági érzelmektől áthatott költeményt irt arra az alkalomra, hogy a magyar sereg a németet Budavár falai közül kiűzte. Valóságos hymnus e költemény, melyben a költő, ókori színezettel, megszólal-

tatja az öregek, a nők s a gyermekek karát. Az öregek örvendenek, hogy a szabad haza földében fognak nyugodni; a nők a tavasz minden virágát a hősök homlokára fűzik koszorunak, a gyermekek pedig dicsőségüknek, büszkeségüknek tartják, hogy olyan hős apáik vannak, kik megtanítják őket, miként kelljen védeniök „a vérrel szerzett hazát.”

Bármilyen magasztos, nagyszerű is e költemény, van pár olyan helye („... Ingadoz, dől A zsarnoktrón undok bűnalapja; Trón, te rongyos felhő, le az égről! Ragyog már a szent szabadság napja!”), mely miatt azon emberek közé sorozták, a kiket tanácsos lesz szemmel tartani.

Bérczy tehát, május 12-én, sietve a Svábhegyre ment ki, a hol leendő apósának, *Frivaldszky Imrének* a villájában huzódott meg s mivel *Görgey* főhadiszállásán számos jóbarátja volt, — köztük *Lumnitzer Sándor*, a később nagyhirű orvos-tanár, ki őrnagyi rangban a magyar tábor legelső törzsorvosa volt — a táborban is gyakran megfordult. Budavárának visszafoglalását szintén *Görgey* főhadiszállásán nézte végig s egy, 1849 május 21. reggel 8 órai keletű levelében lelkesedve ír jegyesének az ostromról és *Görgeyről*. „Nézze és jegyezze meg jól, kedves, édes Ninám, levelem költének napját: ez történeti emlékü nap, ez Buda visszavételének napja!” Egész részletességgel leírja azután az ostrom lefolyását s magasztalja *Görgey* fényes hadvezéri talentumát. Végtelen büszke volt, hogy *Görgey* „Tihamér” nevű, páratlan okos vizslájával foglalkozott, mely mintája volt *Bérczy* idomitó-képességének s úgy volt betanítva, hogy valahányszor a „Jellasich”-nevet kiejtették előtte, vagy azt mondták neki, hogy: „Te horvát vagy!”: fogait csikorgatta s hevesen morgott.

A Budavár bevételét követő lelkesedés és sok szép remény azonban nem sokáig tartott! A Pesti Hírlapban megjelent s már említett verse miatt nem üldözték

ugyan a szó szoros értelmében, mert ellene elfogatási parancsot sohasem adtak ki, de jóakarói — illetékes helyről — értesítették, hogy a szemmel tartott emberek közé tartozván, jó lesz egy időre valahova eltávoznia.

Bérczy tehát, megfogadva a jó tanácsot, július elején Vanyarczra ment sógorához, *Novák* kerületi orvoshoz s ott nagy csöndben és elvonultságban töltött két teljes hónapot.¹

Vanyarczról, talán, mert a zsandárok neszét vették holtartózkodásának, szeptember elején sietve Balassa-Gyarmatra menekült bátyjához, *Lajoshoz*. *Lajos* épen ekkor szabadult ki a börtönből, hova egy, lakásán őrzött, *Kossuth*-kép miatt került. Törvényszéki ülnöki állásából elmozdították s öcscsével együtt csüggedve, reménytelenül tekintett a jövőbe. A világosi fegyverletétel híre végképen kiábrándította *Bérczyt*. Vérmes reményeiben, egy szebb, boldogabb jövőbe vetett hitében mélyen csalatkozva, elhátározta, hogy állami hivatalt soha többé nem vállal, hanem az írói, a journalistikai pályán keresi meg kenyerét.

Egy kedves kis epizód is játszik közbe balassa-gyarmati tartózkodásába. Tihamér kutyája itt ugyanis azt az illetlenséget követte el, hogy bátyjának fiától, a gyanutlanul majszoló kis *Sándortól*, elvette a kenyeret. *Bérczy* erre a következő, viszonyára s politikai nézetére rendkívül jellemző kis verset rögtönözte:

Harsányan ordít Sándor,
Bátyámnak kis fia,
Mert kenyerét kezéből
Kivette a kutya.

Ne sirj, öcsém! Bátyád is
Szinte ekképen járt;
S azon van most, hogy üsse
Agyon a rossz kutyát!²

¹ A Függetlenség 1882 július 25-iki számában, melyben *Bérczyről* egy kis visszaemlékezés jelent meg, helytelen a közlő „L—y S—”-nak az az állítása, hogy Vanyarczon „egyik jó barátjánál” huzódott meg, mert neki ott barátja nem volt. A Veres-családot, hova *Madách* oly gyakran eljárt, ismerte ugyan, de igen természetes, hogy midőn Vanyarczra menekült, nem ehhez a családhoz, hanem ott lakó sógorához szállott.

² *Bérczy Sándor* uradalmi főszámvevő ur szivességéből.

Az 1849. év szeptember és október havát töltötte bátyjánál, de nem tudni, mi okból, ismét üldözték s alig tudott még idejekorán odébb állani. Bátyja az üldözö zsandároknak azt mondta, hogy Angol- vagy Franciaországba menekült, de biz ő egyik helyre se ment, hanem leendő apósának svábhegyi villáját kereste föl ismét. Jegyese a kritikus idők alatt, szüleivel együtt Meránban és Olaszországban tartózkodott: annál súlyosabb volt rá nézve a magány, az egyedüllétel, mert vele, mivel nem volt tanácsos életjelt adni magáról, ez időben nem is levelezhetett.

Körülbelül egy hónapig tartózkodott a Svábhegyen. Az 1849/50-iki telet pedig jövődöbéli sógoránál, a legidősebb *Frivaldszky*-leány férjénél, *Putnoky Mórinnál*, a gömörmegyei Putnokon töltötte, honnan csak 1850 tavaszán került vissza Pestre. Itt különös amnestiára nem volt szüksége s üldözésével is végképen fölhagytak.

Hogy putnoki tartózkodása alatt mivel foglalkozott, nem tudom. Valószínű, hogy önképzésével töltötte az időt, novellákat s verseket irogathatott, ha ugyan volt kedve az irodalommal való foglalkozáshoz, mert az elmúlt két év igen szomoruan telt el rá nézve. A minden jó hazafival közösen érzett honfi-bánaton kívül a jövője, a saját sorsa is nagyon aggasztotta. Hivatala nem volt, mert a kormányt, mint említettem is, szolgálni nem akarta; egészsége némiképen helyreállt ugyan, de megmaradt szervi szivbaja, mely — különösen mint völegényt — végtelen bánattal töltötte el; szülei örökségének már csak a romjai voltak meg: méltán el lehetett hát keseredve a jövője fölött. Ily nyomasztó körülmények közepette aztán, bármily hönőhajtotta is már a házassági frigy megkötését, mindaddig, míg képzettségének, igényeinek megfelelő állást az életben el nem foglalhatott, megházasodni nem akart. Orvosai is

tiltották tőle s mindez határtalan melancholiával töltötte el érzékeny lelkét.

Pestre való visszaérkezése után, midőn a viszonyok egy kissé tisztulni kezdtek, a volt helytartótanács főbb emberei, valamint volt főnökei és hivataltársai is, kik ismerték munkaszeretetét, pedansságig menő pontosságát, kiváló képzettségét s nem épen fényes anyagi helyzetét: rábeszélni igyekeztek, hogy vállaljon a kormánynál valami hivatalt, minőt gyors előmeneteli ígéretekkal s előbbeni állásánál magasabb ranggal készségesen kínáltak neki. De *Bérczy* hű maradt elveihez, visszautasított minden hivatali ajánlatot, mert, mint már elhatározta, csupán csak az írói pályának akart élni.

Kemény Zsigmond báróval, *Gyulai Pállal* — kik legjobb barátai voltak s később házánál is gyakran megfordultak — s több más jelesünkkel, kik az irodalomban már nevet és tekintélyt vívtak ki maguknak, szoros összeköttetésben volt már ekkor. Ezek segítségével a Pesti Naplónál kapott munkatársi állást. Anyagi helyzete javult, jövőjét félig-meddig biztosítva látta, régi, forró óhaját akarta hát megvalósítani: nőül venni a szeretett leányt, kihez ötévi, folyton erősödő, ideális szerelem fűzte. De aggodalmat okozott neki meglevő szivbaja, mely habár veszedelmes nem volt is, könnyen végzetessé válhatott volna rá nézve bármikor. Orvosának megkérdezése nélkül nem akarta hát magához csatolni s hónapok, vagy napok múlva talán, kora özvegységre hagyni a nemeslelkű leányt.

Azonban, talán a közeli boldogság tudatában, egészsége lényegesen javult s miután jóbarátja és házi orvosa, *Lumnitzer Sándor*, szivbaja felől megnyugtatta: 1851 április 30-án esküdött hűséget annak a nőnek, kinél szeretőbb, gyöngédebb, önfeláldozóbb hitvest keveset találunk, a ki mellett *Bérczy* házaselete „kezdettil végig egy

borulatlan nyári nap vala, oly enyhádó az alkonyat végső óráiban, mint üdítő kora hajnalán.“¹

Megtörtént tehát az esküvő s tudományos, végtelen gyöngédségű apósának — ki veje egészségi állapotát, a természet iránt való rajongó szeretetét ismerte s attól félt, hogy az izgalommal, éjjelezéssel járó journalistikai foglalkozás s a fővárosi rossz levegő csak súlyosbitja baját, vagy ha nem is, a jobbulást mindenesetre hátráltatja : — kedvencz terve volt, hogy a fiatal párt az akkortájban vásárolt ezerholdas, szép birtokára, a Szolnok mellett levő Pó-pusztára telepíti le. Ezzel azt remélte elérni, hogy veje a természet szabad ölen, visszanyeri egészségét, régi rugékonyságát ; kedvet kap a gazdálkodáshoz s e mellett foglalkozhatik az irodalommal is.

Bérczy, próbaképpen, engedett apósa óhajának s esküvője után néhány hétre le is ment a pói pusztára, ideiglenesen berendezkedett s átvette a gazdaságot.

Az alföldi pusztán való élet azonban nem felelt meg *Bérczy* hajlamának. A bekövetkezett rossz termés is kedvét szegte ; visszavágyott hát ismét Pestre, az irodalmi központba.

Igy történt, hogy — pár hónapi távollétel után — már 1851 őszén visszatért s ezzel egy, az eddiginél termékenyebb és határozottabb irányu munkássága kezdődik, melylyel tanulmányunk második fejezetében foglalkozunk.

II.

A házaselet boldogsága, a rég sóvárgott otthon éltető melege valóságos áldás volt *Bérczyre* nézve. Erejének teljességében a munkakedve is növekedett s a mit az elmúlt, küzdelmes három év alatt elmulasztott, most fokozott energiával és szorgalommal iparkodott helyrepótolni.

¹ *Zichy* emlékbeszéde *Bérczy Károly* fölött.

Említettem tanulmányom első részében, hogy a szellemének szabad röptét, meggyőződésének őszinte nyilvánítását gátló s egészségére nagyon ártalmas hivataloskodásnak örökre bucsut mondott s hogy *Kemény Zsigmond bárónak* és *Gyulai Pálnak* ajánlatára a *Császár Ferenc* alapította *Pesti Naplónál* kapott munkatársi alkalmazást. Ebben a minőségben e lapnak a külföldi rovatát írta, oly magas álláspontról szemlélve az eseményeket, annyi logikával, készséggel, éleslátással és tapintattal bírálva a politikai küzdelmeket, a minőt ritka, vagy csak a legnagyobb politikusoknál tapasztalhatunk.

De e fejezet nem annyira a journalista, mint inkább a novella-író működését igyekszik vázolni. Mielőtt azonban beszélyeinek ismertetésébe fognánk, vessünk egy futó pillantást az ötvenes évek novella-irodalmára, mert csakis így állapíthatjuk meg azt a kiváló helyet, melyet *Bérczy*, az ő egyszerűségével, az akkori dagályos, érzelgős beszély-irodalom mellett elfoglalt.

Az ötvenes évek íróinak legnagyobb része ugyanis a francia romantika hatása alatt dolgozott. Íróink, csekély kivétellel, teljesen figyelmen kívül hagyták az eredeti, bőven kínálkozó s feldolgozatlan magyar anyagot s az új francia romantikus iskola hatása alatt állva, elárasztották irodalmunkat a legképtelenebb, szemfényvesztő, lélektani következetesség és összefüggés nélkül való elbeszélésekkel. Az érdekességet nem a lelkiállapotok és helyzetek intim rajzába, hanem az eseményeknek sokszor a borzalomig való csigázásába helyezték. „Divatba jöttek az ugynevezett freskóképek: köznapi jeleneteknek, embereknek még a torzképen is tulmenő furcsa rajzai, hosszabb lére eresztett adomák, kalandok, utiképek. Mind az alacsony komikum körében mozogtak; egyetlen céljuk volt: a képtelen nagyítás, csufolódás, élcelés, sőt bohóskodás által meg-

nevettetni az olvasót. Dolgoztak e nemben *Nagy Ignác, Pákh Albert, Frankenburg Adolf*, de különösen *Bernáth Gáspár* és *Lauka Gusztáv*.¹

Bérczy finom izlése, józan aesthetikai elvei folytán üdvös ellentétben állott e novella-író kortársaival szemben. A nagy angol írók és jeles humoristák (*Scott Walter, Washington Irving, Bulwer, Dickens, Thackeray* stb.) legszorgalmasabb tanulmányozója volt; ezek munkáin fejlesztette, nemesítette izlését s bár egyes motivumokban, helyzetekben novelláin meg is látszik a hatásuk, őket úgy utánozta, hogy hangban, felfogásban és szellemben mindig megmaradt eredeti magyar írónak.

Első beszély-gyűjteménye az 1852-ben megjelent *Élet és Ábránd* volt, két kötetben, melybe összefoglalta már korábban megjelent novelláinak legjavát, tizenkét elbeszélést. Különös s az ötvenes évek irodalmi viszonyaira érdekes világot vető körülmény, hogy *Bérczynek*, ki már a negyvenes évek eleje óta jónevű íróink közé tartozott, e novella-gyűjteményéről alig emlékezett meg egy lap;² alaposabb kritikát, hővebb ismertetést róla egy sem közölt.

Pedig az *Élet és Ábránd* című beszély-ciklusnak nincs egyetlen darabja sem olyan, mely magasan fölül ne emelkednék a köznapiság mértékén. Kevés ugyan még rajtuk az élet ismerete, korlátolt az író alkotó ereje, de valamennyi beszélyén meglátszik az élet apró érdekességeinek ellesésére való költői fogékonyság, az erős erkölcsi érzés s mindegyiken végigvonul az érzelmek azon nemessége, az a lét problémáin való fájdalmas töprengés, mely *Bérczy* minden hasonló genre-ű munkáját jellemzi.

1853-ban, parádi fürdőzése alatt, rendezte sajtó alá beszélyeinek második gyűjteményét, a *Világ folyását*,

¹ *Beöthy Zsolt*: A magy. nemz. irod. tört. ism. II. 76. l.

² A Pesti Napló 1851 okt. 24. és 1852 ápr. 24-iki száma.

3 kötetben, mely 1854 tavaszán jelent meg.¹ Két kötet eredeti s egy kötet fordított elbeszélést nyújt ebben az író, az utóbbit *Washington Irving*: *Alhambrájából*, *Dickens*: *Sketsch-jéből* és *Household Words-jéből*, *Bulwer*: *The Caxtons-jából* és *Lewer*: *Tom Burke-jéből* fordítva, melyeknek nagyrésze a Szépirodalmi Lapok-ban, a Délibáb-ban és a Divatcsarnok-ban jelent meg.

Előbbi beszély-gyűjteményéhez képest határozott haladást mutat itt az író. Technikában fejlődött, látásban finomodott s megfigyelésekben gazdagabb lett. Itt is érzik ugyan az a fájdalmas hang, mely az élet és ábránd közt levő különbségből ered, de nagyobb benne az érdeklődés a lelkivilág bonyolultabb problémái iránt, tisztultabb az eszme, magvasabb a tartalom, nagyobb az életismeret s mindegyik beszélyéből kitetszik, hogy írójuk valóban a magasabb eszmény képviselője. Kerül minden frivolitást, minden sekélyességet s mondhatjuk, hogy roppant műveltsége, a sok és alapos tudás és komoly tanulmány e novella-gyűjteményén látszik meg legjobban.

Tárgyait egyformán meríti a főrangúak s az alsóbb osztályok köréből, melynek mindegyikében szabadon, fesztelenül mozog; ellesi szokásaikat, gondolataikat; személyeinek jellemét, jó vagy rossz tulajdonságait mesteri világításban tünteti föl előttünk, de bár művészi világításban mutatja be alakjait, sohasem hamisít, sohasem torzít. Az ember nála csak ember, nem pedig, mint az akkori divatos franciás elbeszélőknél, valamely felsőbb lény, a kit, mivel így rajzolnak, szertelenségbe csapnak át s ha az egyének lehetetlen jellemek, lehetetlennek kell lennie a mesének is, a melybe helyezik őket.

¹ Biráló ismertetése a *Divatcsarnok* 1854. 34. és a *Pest Napló* 1854. 171. számában. (Ez utóbbi *Gyulai Páltól*.)

Nagyobb compositiókba nem kezd; de beszélyeinek minden egyes során érezzük az igazi érzés melegségét, a tárgygyal való szeretettel teljes foglalkozást. Szerencsés nála a költői festés is, melyet manapság az egyszerre világhirre emelkedett orosz írónál, *Gorkij Maximnál*, annyira csodálunk s a mely kitünően mozditja elő a hangulatkeltést. Igazán, ez sohasem veszt hatásából *Bérczynél*. Oly ügyesen alkalmazza a természet méla csendjének, a vihar tombolásának, a tenger háborgásának, majd meg nyugodt, sima derűjének, az őszi hervadásnak festését az emberi érzelmek kifejezésére, oly találóan tudja a hangulatot megválasztani beszélyeinek tárgyához, hogy vele minden aesthetikai érzésünket ki tudja elégíteni.

Elbeszélései kerek szerkezetűek, de jelességük nem annyira az egész mese compositiójában, mint inkább a részletek eleven, megkapó rajzában, az éles analysisben nyilvánul. A meseszövé, a compositió, különben a leggyöngébb oldala *Bérczynek*. Élénk, komoly megfigyelő, ki megfigyeléseit szellemesen elő is tudja adni, de nem alkotó tehetség. Nem mondjuk, a mit egyik bírálója, hogy az alkotó-erő teljes hiányát érezzük nála, nem! csak az alkotó-erő megkötöttségét. Nem tud változatos lenni. Egy általános mesetypusa van s ezt alaposan kihasználja. Nála a meseszövének két lényege van: a ráismerés és a véletlen. Mindkettő olyan irói fogás, hogy így nevezzük, mely csak egyéb indíték hijján jó; akkor t. i., mikor az írónak attól kell félnie, hogy a meséje megszakad. Mindkettő különben a legnaivabb mód, midőn ezt kell használni a mese továbbvitelére. Ilyen ráismerés van Sir Olivér Clemencyben, mikor a leány ráismer *Clemencyben Tatár Gyulára* s ez azért fontos, mert az idegen iránt érzett ábrándos vonzalom a most már rokon, gyermekkori játszótárs iránt óriási, végzetes szerelemmé fokozódik;

ilyen még a Holló-királyban és az Álgöngyökben. A véletlennek is nagy szerep jut *Bérczy* novelláiban. (Sir Olivér Clemencyben a levél megtalálása, mely mindjárt sejteti, hogy ki a titokzatos sirkő-állító; majd meg *Ida* találja meg *Clemency* naplóját. A Holló-királyban szintén a napló megtalálása ad fordulatot az elbeszélésnek, sőt az egész mese ezen alapszik.) Van tehát a meseszövében sok valószínűtlenség s így a lélektani indokolásnak is gyakran érezzük hiányát.

Az *Élet és Ábrándnak* legkiválóbb két darabja a „Holló-király”¹ és az „Álgöngyök”. Amabban az író egy, becsületétől s vagyonától megfosztott, boldogtalanná tett ember vad bosszuját festi, mely kielégítést talál ugyan, de a legnagyobb megbánás árán. A fiu az apját teszi boldogtalanná, földönfutóvá, a nélkül, hogy tudná, hogy az illető az apja, ez pedig a fián áll bosszút s csak azután tudja meg, hogy a fia volt. Valami sötét, vigasztalan hang vonul végig az egész elbeszélésen. A bosszu ijesztő nagysága, engesztelhetetlen volta, a szenvedélyek sötét vadsága *Vörösmarty Kétszomszéd* várára emlékeztetnek.

Az „Álgöngyökben” mesteri rajzát adja egy főúri nő kínos vergődésének, ki férjhezmenetele előtt egy leánykának ad életet, de megválni kénytelen tőle, hogy férje meg ne tudjon semmit. Ebben a körben, a high life-ben oly szabadon, fesztelenül mozog, hogy alakjainak mindegyike csupa élet, csupa hűség és elevenség.

A „Sir Olivér Clemency”² egy boldogtalan leányka története, kit reménytelen vonzalma elsorvaszt. Gyönyörű, megragadó költői részletekben gazdag elbeszélés ez, melyben nagyszerű festése, fejtegetése van a szív

¹ Magyar Hirlap 1851. I. 373—380. sz. és Ország-Világ 1888.

² Életképek. 1847. I. 789—812. l.

érzésének, a szerelem problémájának. Ide irok a szebbek közül egyet. „Ha lesznek-e legmélyebb rejtekid titkos redői föllepvezve, hogy benned mindenki, mint egy nyílt könyvben olvashasson; ha lesznek-e megfoghatlan sugalmaid s mozdulataid megfejtve, legbensőbb lényed hűn ismerve, világod kitanulva, te, Isten legszövevényesb alkotmánya, emberi sziv! ?

Néha barátod, gyakran ellenséged: az észnek körét s működéseit inkább ismerjük. De hisz ennek megvan saját rendszere s ebből önként folyó logikája, combinatiói, melyek az örök igazság szabályai szerint világkezdet óta egyek és ugyanazok: míg te, sziv, minden egyéniségben másként mutatkozol s érzelmeid, mint zugó tengeren hullámra hullám, rendszer nélkül s ösztönszerűleg egymásra tolulnak, hogy gyakran az óhajtott part szélén, habtajtékká zuzódva, széteszoljanak. Ki fogja meghatározni, melyik szülte a másikat, melyik volt az első és utolsó? hova vegyült az, mely a szikla éléhez csapódott?

S ki fogja ismét meghatározni azt, midőn a tenger háborgatlan tükre, az illetlen (illetetlen) sziv, még egészen sima, mi rázza fel ebben az első szent szenvedélyt s mi e legtisztább, legszebb poézis, a szerelem.

Szellő-e, mely először enyelgve játszik, aztán viharra vál s rombolva dul? Ha igen, honnan keletkezett? Aztán a fürgeteg nyomtalan enyészik el a hullámok végtelenén s ha lecsillapult, a meder tükre ismét redőtlen lesz: szenvedélyvihar után a szivben barázdák maradnak.

Virág-e a szerelem, tavasz jöttén bimbóba hajtani kénytelen? Igen, de a fa virágát a szél ha levette, csak új tavasz adhat neki mást; — a sziv többször is tud szeretni, pedig csak egy tavasza van.

Rokonszeny találkozása-e, mely a szellem-titkos érintkezésén öntudatlan olvad egybe? Ha ezt akarjuk hinni,

ismét megfoghatatlanná vál, miként loboghat fel (s erre számtalan példa van) szüz érzelem romlott szivért, mely az ész meggyőződése szerint, a szent lángra érdemetlen — s megfoghatatlanná vál a reménytelen, nem viszonzott érzelem.“

S azután az a hatásos hangulatkeltés fokozza csak az egész szépségét, midőn a sorvadó leányt az őszi hervadáshoz hasonlítja.

A „Egyszerű történet“ keresetlen hangon beszéli el egy besorozott legény naiv szerelmét. Kedvese hűtlen lesz hozzá, de midőn elbukik, fölkeresi ép az őrjáraton levő elhagyott legényt, ki megöli a leányt, aztán magát lövi agyon. De a milyen rövid ez az elbeszélés, ép annyira találó rajza van adva benne a fővárosba kerülő, tapasztalatlan falusi leánynak, ki, engedve a csábításnak, eleinte csak a ruháját cseréli föl divatos cafrangokkal, majd meg az erkölcsét is.

„Az örült nő sziklája“¹ egy, szerelmében csalódott s vetélytársán kegyetlen bosszút álló csempészlegénynek a története. Öngyilkossá lett kedvesének csábítóján úgy áll bosszút, hogy vele együtt a Dunába öli magát. Az erdélyi havasoknak, az orsovai Dunának festői leírása vetekszik *Jókai* Arany emberének s a Vadon virágai néhány darabjának mesteri leírásával. Dicséretnek már ez is elég. S mily hűek azok az alakok, melyeket ez elbeszélésben elének vezet az író! A zsugori, kincsét feltő s ennek elvesztése miatt örvöngő vén csempész, *Arnuld*, oly eredeti, tökéletes, igazán az életből vett alak, hogy ez az egy is elegendő volna annak a bizonyítására, hogy *Bérczy* egyike volt a legnagyobb emberismerőknek.

Az „Egy fürdői évszak“² ügyes, találó rajza a

¹ Magyar Hirlap. 1850. 261—7, 271—73. sz.

² Magyar Hirlap. 1851. II. 594—600. sz.

fürdői alakoknak: a férjvadászó anyának, a szabadságát élvező szalmaözvegynek, a flirtelő asszonyoknak, de a rajz csak keret egy ifju pár szerelmi történetéhez.

Benne különben, nagyon ügyesen, két elbeszélés van egymásba szöve s igazán az életből vett alakja az egyiknek *Czieraff*, a kérkedő, hazug, kotnyeles, gyáva pesti dandy, a kivel egyébként, nem kevésbbé humoros világításban, a *Világ folyása* „Egy tiszai gözösön“¹ című novellájában is találkozunk.

A „Hindu románcz“ már inkább mutatja az angol hatást, mint az eddigiek. Egy nyugalmazott hajóssal beszélgeti el egy angol fiatal ember történetét, ki szerelmes lesz egy hindu nőbe, egy bajadérbe, ki, hogy a fiatal angolé lehessen, elteszi férjét láb alól. Hindu szokás szerint a feleség követi a férjet a halálba s a midőn a nőt meg akarják égetni, ez a máglya megnézésére megjelenő kedvesét magával rántja a tűzhalálba.

A „Három éj“² egy olasz hercegnő s egy magyar festő szerelmét tárgyalja. *Gusztáv*, a festő, hűtlen lesz nejéhez, egy magyar lányba szeret bele, mit midőn neje megtud, a lányt megöli, férjét pedig egy vizimalomba csalja, mit föléget s *Gusztáv* ott pusztul el.

A „Világ folyása“, két leányka szerelmi története. Egyet szeret mind a kettő; a választott *Irmé* lesz, *Berta* pedig bánatában elsorvad. Mély gondolat van ebben az elbeszélésben, de a mese szövésében nagy az ingadozás s kevés benne az eredetiség.

„A mult századból“ című történeti novella, „Az éji dal“³ és a „Beszély a vasuton“⁴ a leg-

¹ Divatcsarnok 1854. II. 13—14. sz.

² Életképek 1844. I. 72—79. l.

³ Életképek 1846. I. 554—84. l.

⁴ Magyar Hirlap 1851. I. 450—452. sz.

gyöngébbek. Az elsőben kevés a történeti háttér, rendkívül bonyolódott és szinte lehetetlen a meséje, elmosódott az alakok rajza; a másodikban az orvos és a gazdag bankár leányának szerelmi története mélyebb lelkimomentumok hijával van; míg a legutolsónak meséje, motívumai teljesen azok, mint a Sir Olivér Clemencyben s a Világ folyása című novellában: a lehetetlen, elsorvasztó szerelem.

A *Világ folyása* című novella-gyűjteményének legkiválóbb darabja az „Életutak“ című elbeszélés,¹ melyben megragadó erővel, a tragikum mélyére szálló fölfogással mondja el egy szerencsétlen ember történetét. Egy ama csöndes tragédiák közül, melyek naponkint ismétlődnek az életben. Mennyi igaz érzés, mennyi közvetlenség és melegség árad ki belőle! Mesteri psychológiájával elragadja az olvasót, de az elbeszélés szűkebb keretében a széles, valódi regény-compositio meg nem fér, kénytelen összezúzódní. „A szabad akarat, az egyén küzdelme a társadalmi intézményekkel s az ebből folyó viszonyok részletezést kívánnak, minek csak regényben lehet helye, a beszély inkább csak egyes merész vonásokat s drámai indokolást szenved meg“ (*Gyulai*). Csak a főalakokat rajzolja meg, a főmomentumokat emeli ki, de nem a részleteket; mindezek mellett azonban ez az elbeszélés *Bérczy* egyik legbecsesebb alkotása.

Az „Utamból“ című ciklus mind a négy darabja: az „Egy tiszai gőzösön“, „A játékos“, „A Baradlában“ és a „Szilicze“ *Washington Irving* 1819-ben megjelent „Sketch-book“-jának (Vázlatok könyve) néhány darabjára emlékeztet. Az első ügyes rajz; a második szintén, de a melybe, szerencsés tapintattal, elbeszélés van szöve; a harmadikban pedig, hol a híres aggteleki barlangot

¹ Szépirodalmi Lapok 1853. I.

írja le, humorának enged szabad tért az író és szellemes reflexióival, iróniájával igyekszik feledtetni a compositio gyöngeségét.

A „Szilicze“ című tündérregéjét a honfoglalás korából veszi, de a mese amugy is nagyon vékony szálát bizonytalan kézzel szövi s a mondát, mely csak egypár helységnév combinatióján alapszik, nem tudja szerves cselekménynyé alakítani. „Tisztán költői mű s tündérregéink szokott betegségében szenved. Hiányzik belőle a gyermeteg felfogás. ódon zamat; az elbeszélő hang feszesebb, mondhatni: elegánsabb, mint a minőt ilyszerű tárgy kíván. A költő nem talál elég kész anyagot, melyből teremtsen, történeti, bölcsészeti vagy természettani reflexiói útján alkotja meg regéjét s allegóriai művet alkot, hol minden symbolikussá válik s a tündérvilág elveszti szabad, könnyű mozgását.“ (Gyulai).

A „Nógrádvár végnapjai“,¹ történeti novella, egy magyar hős és egy török leány szerelmi története; de az alakok nem domborodnak ki teljesen s ugyanaz a hibája, mint az *Élet és Ábránd* „Mult századból“ című darabjának, hogy a történeti háttér teljesen elmosódik benne.

A „Találkozás a Vesuvion“ kedves genrekép, a *Világfolyása* legsikerültebb darabjainak egyike, melyben kitünően van megrajzolva az angol lord, az orosz herceg és a német orvos alakja; míg a „Didier“² című elbeszélést a jellemek életrevalósága, a világos, szép előadás s az élénk megfigyelés teszi kellemes olvasmánynyá.

Az „Egy zsidó a XIII. században“³ történeti beszély s *II. Endre* korában játszik. *Bérczy* történeti beszé-

¹ Magyar Hírlap. 1852. I.

² Szépirodalmi Lapok. 1853. I.

³ Délibáb. 1853. I. „Egy tőzsér a XIII. században“ címmel.

lyeinek már említett hibájában szenved ez is. Az izraeliták uralmát, szereplésüket rajzolja, de alakjait, az egy *Simon* bánt, ezt a mellőzött, mélyen sértett főurat kivéve, nem körvonalazza eléggé élesen. *Dávid ben Gabáel* fertővári palotája valódi tündérpalota, a melynek leírásánál az *Alhambra*-regék lebeghetnek szeme előtt. Ebben a beszélyben azonban *Walter Scott* hatására is akadunk. *Lőrinc* és *Rákhel* különös szerelme élénken emlékeztet *Walter Scott* „*Ivanhoe*“ című regényében *Ivanhoe* és *Rebeka* szerelmi történetére. Mindkettőnek főalakja a vén, gazdag, zsugori és leányát forrón szerető zsidó, kinek leánya beleszeret a keresztyén lovagba, de szerelme viszonzásra nem talál. A vén zsidónak e tipikus alakja különben már harmadkézből vett. *Walter Scott Shakespeare*-nél találta meg a vén, zsugori s leányát a bálványozásig szerető zsidót, „*A velencei kalmár*“ *Shylock*-jában. E motivumon kívül *Bérczynél* *Walter Scott* hatása még abban is nyilvánul, hogy ő is a keresztes-háborúk idejébe helyezi beszélyének tárgyát. (*Scott* regénye *Oroszlánszívű Richárd* idejében játszik.)

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ez az „*Ivanhoe*“ *Jósikára* is hatott. „*A csehek Magyarországon*“ című regényében számtalan olyan motivum van, melyet *Walter Scott*-nál talált meg. (A cseh rablók és a normann kalózok; a sisakrostélyos Elemér és *Ivanhoe*.)

Megemlítem még, hogy jellemeinek fővonása majdnem mindig a könnyelműség, vagy a nőben, vagy a férfiben s *Bérczy* rendesen ennek a könnyelműségnek a komikumát, vagy tragikumát fejti ki beszélyeiben.

Előadási módja az angolos kényelem; nem feledkezik meg semmi szükséges dolog fölemlítéséről, de nem szószaporító, sőt azt mondhatnók, hogy fukarkodik a szavakban. Stylusa tömött, nem dagályos; a nyelve választékos,

zamatos magyar nyelv s előadását valami csöndes, derült humor fűszerezi, mit angol mestereitől tanulhatott el, bár benne is volt erős humoros véna. Mintha két, ellentétes lélek egyesült volna *Bérczyben*: egyik az érzékeny, az élet nagy problémáin merengő lélek, a másik a világ furcsaságain, ezerféle apró-cseprő baján kacagó humoristáé. Innen olyan sikerültek humoros vázlatai s társadalmi életünk egy-egy alakjának rajza.

Szereti novelláit elbeszéltetni, hogy így ő mintegy a háttérbe vonulva, alkalmat találjon a reflexiókra, melyre olyan szép példát hoztam föl a Sir Olivér Clemencyből; vagy napló-alakban adni elő az eseményeket, a közvetlenebb előadás céljából.

Utoljára hagytam *Bérczynek* a novella terén legbecsebb alkotását, a „*Gyógyult seb*“ című beszélyt, mely elbeszélő irodalmunknak máig is egyik elsőrendű terméke.¹ Főmotívuma ennek is a könnyelműség s föladatát: egy női lélek erkölcsi megingását, megtisztulását, művészileg oldja meg. „A tárgy átgondolása, a sulynak a lélektani festésekre helyezése s ezekhez a kivitelre fordított műgond, a jellemfestés, a helyes lélektani mozzanatok at ábrázoló jelenetek“,² a főuri körnek hü és remek rajza egyaránt kiváló helyet biztosítanak neki elbeszélő irodalmunkban. „Él és mozog minden alakja, melyet elénk vezet; meg-elevenül a tájkép, melyet fest; érezzük a veránda üdítő légkörét, a szalon illatát, a sport hevélyeit, a csendélet csalékony nyugalrát, a féltett s végre földult családí boldogságot. Minden lapja egy-egy tükör, melyben minden ember önmagát ismerheti meg és szerezhét magának egy egész életre szóló intést, egy komoly leckét. Hány olyan

¹ Először a *Gyulai Pál*-szerkesztette *Részvét Könyvében* jelent meg 1863-ban, másodsor az Olcsó Könyvtárban, 1880.

² *Salamon Ferenc*: Irodalmi tanulmányok. II. 219. l.

„Kistelekkit“ látunk az életben, ki pénzét, becsületét kártyán játszsza el s a jóbarátra, ki egy válságos pillanatban mindezt visszaadá, többé sohasem emlékszik vissza, vagy épen esetleg új gyalázattal rója le régi adósságát. S hány előkelő nő jött már tetovába ily jellemtelen házibarát kigyózsizségéseitől, míg a jobb érzés teljes diadalra jutathatott s „Leona“ megint a régi lőn! S ki nem ismert félre egyszer-másszor oly nemes férfi-szívet, minő az a polgári állására büszke Bergé, a ki mindenütt hős, csak a szeretett nő irányában félénk, szeretetben boldogító, lemondásban nagy, haragjában nemes. Ily eszményt — mert valóban annak mondható — csak az állithat föl, ki maga is oly nemesen érez s hasonló szeretetre, hasonló lemondásra képes.“¹

Minden egyéb hozzáadásával e szép, az író és munkáját egyaránt jellemző szavak hatását csak rontanám.

*

A Pesti Naplónál elfoglalt munkatársi állását 1854-ben elhagyta s megindította *Pákh Alberttel* együtt a Politikai Ujdonságok című hetilapot, mely a Vasárnapi Ujságnak politikai melléklete volt. Ennek a lapnak főmunkatársa lett s mint ilyen, a vezércikkeit írta s a külföldi rovatát vezette s 1865/67-ig szerkesztette is.

1856-ban, „Világkrónika“ címen, egy 80 oldalas kis füzetet adott ki, melyben az 1855. év szeptember havának elejétől egy év alatt történt eseményeket tárgyalja, ismerteti népies modorban. E kis füzet a *Hajnik Imre* szerkesztette Vasárnapi Könyvtár című népies vállalat jutalék-köteteként jelent meg. Az európai nevezetesebb politikai eseményeknek, az orosz-török hatalom

¹ *Zichy Antal*: Bérczy Károly emlékezete.

krimi hadjáratának stb. vonzó előadásban való tárgyalása ez, melynek megírására, összegyűjtésére az ösztönt — minden valószínűség szerint — a *Pesti Napló* s a *Politikai Ujdonságok* külföldi rovatainak a vezetése adta. Ilyenmü, az európai politikai viszonyokat tárgyaló dolgozata már előbb is jelent meg „A keleti viszály“ cím alatt *Müller Gyula* Nagy Naptárának 1855-iki évfolyamában, valamint a *Brassay* és *Tóth Lőrinc* szerkesztésében megjelenő *Nemzeti Képes Naptár* 1856 és 1857-iki évfolyamában „Visszapillantások Európa politikai közelmúltjára“ cím alatt.

Nem rendszeres, oknyomozó történet ez; az eseményeket csak főbb vonásaikban adja elő, de ezeknek egymásból folyó, egymást követő csoportosítása, a legnevezetesebb mozzanatoknak kellő helyen való kiemelése, az előadás természetes, könnyed, folyékony nyelve vonzó s kellemes olvasmánynyá teszik.

S e népies, egyszerű előadással, ilyenmü munkáinak a naptárakban való közzétételével csupán az volt a célja, hogy az értelmiség alacsonyabb fokán álló köznép is olvashassa őket s tájékozódhassék a külföldi eseményekről; az a köznép, mely ujságot elvétele, vagy egyáltalán nem olvas s évről-évre egyedüli szellemi táplálékát a naptárakból veszi.

1857 elején munkássága egészen más irányt vett. Félretette a beszélyírói tollat, a politikai mozgalmak ismertetésével föl hagyott s munkatársi állását fölcserélte az ekkor alapított „*Lapok a lovászat és vadászat köréből*“ című sportlap szerkesztői gondjaival, hogy sohasem évülő érdemet szerezzen a magyar irodalom egyik ágának eladdig parlagon hevert terén, a magyar sportirodalom megteremtésével.

III.

Abban az évben, melyben említett Világkrónikáját kiadta, a magyar főurak egy része, élükön *Andrássy Manó* gróffal, egy olyan munka szerkesztésére szövetkeztek, mely ismertesse a magyar sportot s rövid történetét adja a magyarországi lóversenyeknek. E mű 1857 nyarán meg is jelent „*Haza i vadászatok és sport Magyarországon*“ címmel, nagy folio-alakban, 25 eredeti, színezett képpel.

A *Nemzeti Casinóban*, melyből az elnyomatás korában annyi áldásos, életrevaló eszme pattant ki, sokat beszéltek erről a készülő munkáról s a főurak annak a véleményüknek adtak kifejezést, hogy jó volna Magyarországon is egy olyan közlőnyt szerkeszteni, melyben megírnák a nevezetesebb vadászati és lovászati eseményeket, közölnének olyan cikkeket, melyek ismertetnék a sport különféle fajait s a mely lap közlönye volna egyuttal a magyar lóversenyeknek is.

De hát ki vállalkozzék ennek a lapnak a megindítására, szerkesztésére? *Keglevich Béla* grófnak, az akkori főrangú világ e tehetséges, agilis tagjának s a főurak legnagyobb részének, nyomban *Bérczy* jutott az eszébe, ki akkor már titkára volt a *Nemzeti Casinónak* s jegyzője a *Pesti Lovaregyletnek* s a kit, mint embert és író, egyaránt tiszteltek és szerettek s biztatták, hogy indítson meg egy magyar sportlapot.

Bérczy, ki nagy szeretettel volt az ügy, a mozgalom iránt s tudta, hogy e téren úttörőre van szükség, kis gondolkodás után elvállalta e föladatot.

A nagy *Széchenyi* oldalán hivataloskodva, korán elsajátította, magáéivá tette azokat a nézeteket, melyek a hatalmas reformer agyát foglalkoztatták s valamint ő is minden

úton-módon tökéletesíteni, az európai művelt nemzetek sorába akarta emelni nemzetét, *Bérczy* is életcéljául tűzte ki, hogy használni fog neki. Ezért töltötte el ifju korát komoly tanulmányokkal, mert jól tudta, hogy sohasem lehet hasznos az olyan ember munkássága, a ki ifju korában sokat nem tanult.

Az angol irodalomhoz való élénk vonzalma; a *Vadász- és Verseny lap* megalapítása, a *Vadászműszótár*, a *Hazai és külföldi vadászrajzok*, a *Magyar Méneskönyv* megírása és kiadása, szóval: a magyar sportirodalom megteremtése — mind, mind e nagy ember közelében való tartózkodás eredménye. A művelt, kedvező anyagi viszonyok között élő, praktikus, élelmes angol népnek a nyomába léptetni a magyart: ez volt a nagy *Széchenyi* ideája s *Bérczy* egyike volt azoknak a keveseknek, kik ez idea megvalósításához hozzájárultak.

Széchenyi penditette meg az eszmét, hogy a lóverseny általában a sport mily nagy mértékben mozditja elő a szellemi emelkedést, rugékonyságot, az anyagi jólétet s mily nagy hatással van a nemzet gazdasági életére. A lóversenyek meghonosítása három munkájában: A *lovakról* (1828), a *Világ* (1831) és a *Néhány szó a lóverseny körül* (1838) címűekben, hol gúnyos, hol buzdító, hol feddő, de mindig polemikus hangon kel védelmére kedvenc eszméjének és száll szembe az előítélettel és a maradisággal. Bámulatos energiával száll sikra eszméi érdekében; ellenfelének lesujtására, porrá tiprására mindenkor készen. Sokszor egy közönséges, elfogult nyilatkozat, egy alacsony színvonalon álló hirlapi cikk is elegendő, hogy replikaként egy egész könyvet írjon, telve magvas gondolatokkal, ezerféle praktikus tanácscsal és útbaigazítással.

Mert bizony, mint minden új dolognak, kezdetben a lóversenyeknek is nagyon sok volt az ellenségük s nemcsak a

főrangyak között, hanem az alsóbb néposztályok sorában is. Így például a francia *Marmont* tábornagy, diplomatai küldetésben megfordulván nálunk, „még angol ellenszenveitől elteltén, erősen kikelt a lóverseny ellen, melyet hasztalan állat- és emberkinzásnak s a velejáró fogadások miatt erkölcstelennek tartott.”¹ De nemcsak ez nyilatkozott így. Nálunk is jelentek meg cikkek, melyek kárhóztatták ezt az intézményt, „mely csak a nagy uraknak szerez mulatságot és nyereséget. Nyerik az aranyokat és billikomot, lovaikat drágán eladják s maguk közt fogadnak s a közép-nemes-ség és a polgárság alig veszen részt benne.”²

Ezek ellen irta *Széchenyi* a „Néhány szó a lóverseny körül” című röpiratát, a melyben védelmébe vette s meg is mentette a lóverseny ügyét.

A negyvenes évek végén a politikai események egyidőre háttérbe szorították a lóversenyeket, de már 1851-ben újból föléledtek s virágzóbbakká lettek, mint voltak azelőtt.

Belátták rendkívüli fontosságukat is, de a sportnak rendes közlönye, mely az érdeklődést fentartotta, s erősbitette volna, nem volt. *Bérczy* tehát, engedve a főurak buzdításainak, miután nagy szorgalommal elsajátította az angol nyelvnek a sportra vonatkozó műkifejezéseit s mintául vette az angol *Bayleynek* hasonló irányu s máig is fennálló havi folyóiratát, a *Monthly Magazine*-t,³ 1857 január havában megindította a „Lapok a lovászat és vadászat köréből” című sportlapot, melyet már a következő évben, kibővítve, Vadász- és Versenylappá alakított át.⁴

¹ *Beöthy Zolt*: Nagy Képes Irodalomtörténet. II. k.

² *Hirnök*. 1837. 1. sz. (*Posti Lajostól*.)

³ *Sárkány János Ferencz* urnak, a Vadász- és Versenylap jelenlegi szerkesztőjének közlése.

⁴ A lap az első évben (1857) havonként kétszer jelent meg, 15-én és 30-án, egy ívnyi terjedelemben. A következő évben, a cím megváltoztatásával, bővült is s háromszor jelent meg havonként: 10-én, 20-án és 30-án.

E lap közlönye lett aztán az országos lótenyésztésnek, a Pesti Lovaregyletnek, az urlovas-szövetségnek, a vidéki verseny-egyleteknek, a Tattersall-egyletnek s *Bérczy* ezáltal megalapítója és haláláig legbuzgóbb munkása a magyar sportirodalomnak.

A lap első, bevezető cikkét, a sport eredetét, fejlődését ismertetve és annak hasznát méltatva, *Előtűs József* báró írta. Majd maga *Bérczy* körvonalazza lapja irányát, mint a mely a lóverseny szolgáltatásban fog állani, bár „a lóverseny, mint mondja, magában még nem cél, hanem csak eszköz, de hathatós eszköz a cél elérésére, mely nem egyéb, mint a versenyzés buzdító hatása által jó tenyészanyagot hozni be és szaporítani az országban; versenyeken a lovak tényképességét kipróbálni s pályadijak reményével ösztönözni a lónevelés ügyét.”¹

E lap megalapításával egy egészen új ágat teremtet meg a magyar irodalomban s így irodalmi munkássága is egészen más irányt vett. Azonban, mint előre is látható volt, a kezdet nehézségeivel kellett nagymértékben küzdenie. Nemcsak a munkatársakat kellett előteremtenie, mintegy nevelnie, hanem meg kellett alkotnia a magyar sportnyelvet is. Sohasem évülő érdeme aztán, hogy megnyerte vállalata számára a magyar főurakat is, a kik — mivel az absolutismus ideje alatt a politikával keveset foglalkozhattak, több időt szentelhettek az irodalomnak — vetekedve gazdagították lapját érdekesebbnél-érdekesebb közleményeikkel. Módot és alkalmat nyújtott tehát arra, hogy a mágnásvilág magyarul és a lehető legszabadosabban írjon magyarul; bár az első közleményeket, mivel a pálya töretlen volt, a műnyelv meg nem állapodott, nem eléggé kifejező s a közlemények kissé talán rossz magyarságuak is, magának a finom izlésü,

¹ Lapok a lov. és vad. köréből. 9. sz.

lelkiismeretes szerkesztőnek kellett átsimítania, hogy a világ színe elé bocsáthassa őket.

A ki a *Bérczy*-szerkesztette *Vadász- és Versenylap* tíz évi folyamának számait nézegeti, látni fogja, mennyire különbözik az egy mostani, modern sportlaptól. *Bérczy* lapjában a lóversenyek inkább ismertető módon vannak megírva, míg a mai sportlapok critice bánnak el efféle közleményeikkel. S míg ezekben a sport nemesebb oldalai méltatva nincsenek, vagy ha vannak is, csak futólag, alig említve: *Bérczy Vadász lapjának* érdekes sport-novellák, sport-jellemrajzok, természeti képek és hangulatos leírások töltik meg hasábjait s nagyon helyesen jegyzi meg *Arany László*, hogy a „*Vadász- és Versenylap*, a mellett, hogy a sport hivatalos közlönye volt, félig-meddig egy szépirodalmi lap föladatának is megfelelt.“¹

Egy, *Tompához* írt levele² különben világosan mutatja, mily körültekintéssel s utánjárással szerezte meg a lapja számára szükséges cikkeket. *Tompának* tiszteletpéldányt küldött, de minthogy ő semmivel sem tudta *Bérczy* e szivességét viszonzni, kérte, hogy ne küldje neki a lapot. Erre írja neki *Bérczy*, hogy: „Vigasztaljon annak tudata, hogy *Deák Ferenc*, *Gyulai Pál* s még két-három tisztelt emberem nyugodtan türi hasonló balsorsát“, t. i. hogy a *Vadász lap*, felmondásuk mellett, „továbbra is infestálja“ őket, mert a „*Vadász lap* — ugymond — kissé poloska-természetű ujság: a hova egyszer bevette magát, onnan nehéz kiküszöbölni.“ Tovább küldi hát *Tompának* a lapot s kéri, hogy ha már lelkiismeretén mindenáron könnyíteni akar, nyerve meg munkatársul lapja számára *Szemere Mik-*

¹ *Bérczy* fölött tartott emlékezésé. 9. l.

² 1863. szept. 25. Irodalmi ereklék. II. „*Bérczy Károly Tompához.*“ Ország-Világ. 1892. 32. sz.

lóst. Szemere, mint e levélből látjuk, igérte, hogy vadász-élményeiből küld majd *Bérczynek* néhány apróságot, de ez, úgy látszik, csak ígéret maradt; legalább, hogy *Tompa* szólt volna neki s e fölszólításnak sikere lett volna, nincsen róla tudomásom.

Bérczy halála után a Vadász- és Verseny-lapból gróf *Lázár Kálmán*, a kiváló ornithologus, szerkesztett pár számot, ki, hogy a család érdekeit védje, a lapot az özvegy neve alatt adta ki; pár hét múlva azonban *Keve József*, majd *Sárkány János Ferenc* vállalta magára a szerkesztését s a lap, némi változtatással az alakban és a tartalomban, fennáll még máig is.

Itt jegyzem meg, hogy *Bérczy*, a milyen nagy sportember volt theoretice, a gyakorlati sportban, szivbaja miatt, nem igen vett részt. De a kézi-ügyességekben nagy mester volt: kitűnően billiárdozott s egyike volt abban az időben a legjobb pisztolylövőknek.

Bérczy, lapjának szerkesztésénél, mindjárt kezdetben érezte, mint kell lépten-nyomon küzdenie egy megállapított műnyelv hiányával. De nemcsak ő, hanem azok is, a kik a lapjába irtak s ismerték az angol, német és francia nyelvnek a sport-kifejezésekben való gazdagságát, „dolgozataikat helyenkint, a kellő szó hiánya miatt, erőtlennek, homályosaknak“ találták. *Bérczy*, hogy e nagyon érzett hiányon segítsen, már az első évben foglalkozott tehát egy vadász-szótár összeállításával s föl is szolgáltatta a lap előfizetőit, hogy a „kezük ügyébe eső s a vadászat bármely ágába és részletébe tartozó vadász-kifejezéseket“ gyűjtsék össze s küldjék be neki.¹

De az anyaggyűjtés nehezen ment s bár a szótár egyes részleteit már 1858-ban kezdte közölni, a Vadász-

¹ Lapok a lov. és vad. köréből. 19. sz. (1857 okt. 15.)

műszótár csak 1860-ban jelenhetett meg teljesen.¹ Ennek oka léginkább abban található, hogy *Bérczy* nagyon is széles alapon fogott é szótár megszerkesztéséhez. Kerülni akarta az idegen technikus terminusok szóról-szóra való fordítását s inkább az őseredetű magyar kifejezéseket kutatta; úgy okoskodván, hogy a magyar nemzetnek, melynek béke idején a vadászat volt a legkedvesebb foglalkozása, okvetlen kell birnia valamely elavult vadászati műnyelvvel. De keserűen kellett tapasztalnia, hogy ez az elavult műnyelv örökre elveszett, mert „a sulyos kardhoz szokott kéz a könnyű írótolat nem használta fel élményei följegyzésére“ s a mit följegyzett, az csak a kor történelmi viszonyaira vonatkozott.

Ennek a vadászati műnyelvnek elavulása, hanyatlása, kiveszése — mint *Bérczy* a munka előszavában helyesen következteti, „már az *Anjouk* korában kezdődött, midőn az udvarhoz tartozó idegenek s általuk a magyar főurak is, külföldről, Morva-, Bajor- és Csehországból hozattak vadászszemélyzetet, a kik aztán a saját kifejezéseiket használták és terjesztették.“ E szokás megmaradt későbbben is s mint-hogy az alsóbb néposztályoknak a vadászattal foglalkozniok nem volt szabad, „az olygarchák udvarából kiszorított magyar vadászkifejezések a népnél sem találhattak menhelyet, mely pedig a közélet nyelvéből annyi más becses gyököt és szólásmódot tartott fenn.

Mindamellett, mint emliti, sikerült sok elavult szót fölélesztenie és gyakorlatba hoznia, de hogy ezeket honnan vette, mivel nem nevezi meg a forrást, nem mutathatom ki. Átnéztem ugyan *Gyöngyösi István* munkáit és *Kőszegi Pál* Harmadik könyvét, mint a melyekben sok a vadászati kifejezés, de nem találtam bennük olyan szót, melyet

¹ Magyar-német és német-magyar vadászműszótár. Szerkeszté *Bérczy Károly*. Pest. Nyomatott Emich Gusztávnál. 1860. VI. + 118. l.

Bérczy a Vadász-műszótárba fölvett volna. Azt hiszem, leginkább a népnyelvből vette át őket s nem is gondolt arra, hogy a régi szépirodalmi írók munkáit is fölkutatta volna.

Igy tehát számos kifejezésén érzik a német és főképen az angol hatás, sőt némelyik szó nem egyéb, mint a megfelelő értelmű németnek vagy angolnak a fordítása, bár, mint *Bérczy* az Előszóban mondja, ezeket nem ő fordította, hanem a százados gyakorlattól vette át. Sok azután e szótárban a nyelvújítás korabeli szó, a mint ezt *Szily Kálmán* kimutatta,¹ milyenek az agancs, agancsár (der jagdbare Hirsch), hordszíj (Tragriem), szimat, szörme, (szörmes vad = Haarwild), vadór stb., sőt maga is csinált két új szót, a lőtávolt és a mezőny-t (field), melyek közül az elsőn szintén a nyelvújítás hatása érzik, az utóbbi pedig önkényes alkotás, melyben mintája a *Szemere*-alkotta „redőny” szó lehetett.

A szótár tizenkét részre oszlik. Az első tíz rész a vadászat mindegyik ágába tartozó szavakat ismerteti és magyarázza, a tizenegyedik, mint függelék, a lóversenyre vonatkozó műkifejezéseket foglalja magában, az utolsó pedig, a szótár német-magyar része, a magyar kifejezéseket és szavakat adja németre fordítva.²

1863-ban, a Vadász- és Versenylap hat évi folyamának jelesebb cikkeit összegyűjtve, „Hazai és külföldi vadászrajzok” címmel kiadta.³ Mint maga

¹ A magyar nyelvújítás szótára, a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. Írta *Szily Kálmán*. Budapest. Hornyánszky Viktor kiadása. 1902.

² 1859-ben, mint a Szent István-Társulat kiadásában megjelent Egyetemes Magyar Encyclopaedia munkatársa e Vadász-műszótár tartalmához hasonló rövidebb cikkeket írt „By” betű alatt. Így pl. az agancsról az I. kötet 919. lapján.

³ Hazai és külföldi vadászrajzok. Egy kőrajzzal (*Ujfalvi Sándor*) és kilenc fametszettel. Pest. Emich Gusztáv tulajdona. 1863. XV+443. I.

is mondja a munka előszavában, „e könyv tartalma a szépirodalom könnyebb s a szaktudomány komolyabb igényei között mintegy középhelyet foglal el. Tárnya, jelleménél fogva, költőibb, hogysen elvont fogalmak elméletével vagy számok csalthatatlanságával foglalkozzék, másrészt viszont költőisége nem csupán ephemer-értékű, mert a vadászati élmények közé alapos ismertetések vannak szöve, melyek az illető szaktudományokhoz állandó becsü adalékot nyujtanak.

Hazánk nagy részének topografiája, monografiai vázlatok, a természettudományt gyarapító újabb észleletek, följegyzések és adatok; továbbá a hazai népeletet illusztráló fajképek (a vidravadász, a szent-margitai farkasirtó, az erdélyi cigánypecér, a havasi kecskepásztor stb.), a hagyomány által fentartott régi vadászemlékek följegyzései s történeti emlékű férfiak jellemrajzai, melyek a hon hajdani szokásaira és benső életére vetnek világot“: ime, ezek teszik érdekessé e vadászrajzokat, mely érdekesség párosul a stílus szépségével, üdeségével és keresetlen egyszerűségével.

Némi önérzettel meg is jegyzi *Bérczy*, hogy e könyv megjelenésében, bár tartalmát objektív szemlélheti, annyi érdeme mégis van, hogy a „Vadász- és Verseny-lap megindítása által az irodalom egy egészen parlagon hevert ágának művelésére s egészen új és nevezetes irodalmi erők nyilvánulására és megnyerésére“ nyitott tért s ennek köszönheti megjelenését e könyv is.

Az előbbinél, praktikus szempontból, sokkal becsesebb 1865-ben megjelent Magyar Méneskönyve,¹ mely

¹ Magyar Méneskönyv. A Magyarországon volt és levő angol telivérlovak jegyzéke és származása. Egy függelékkel, mely az ausztriai koronaországokban levő telivérek beküldött jegyzékét és származását tartalmazza. I. kötet. Szerkesztő *Bérczy Károly*. Pest. Nyomatott Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál. 1865. Ára kötve hat forint o. é. XXVI+236. l.

a magyarországi s részben az ausztriai angol telivér-lovak jegyzékét és leszármazását foglalja magában. Megírására a P e s t i L o v a r e g y l e t megbízásából vállalkozott, bár a kiadását már 1857-ben tervezte és lapjában fel is kéri a telivérek tulajdonosait, hogy egy magyar „l v a d é k k ö n y v“ (Studbook) megírása végett tudassák vele telivéreik „korát, színét, ivadékságát, mely az angol vagy német S t u d b o o k-ban foglalt nemzőkig felviendő.¹

E könyvet részint a saját följegyzéseiből, részint a P e s t i G y e p k ö n y v² évi versenyjelentéseiből állította össze, felhasználva ezek mellett az A l l g e m e i n e s D e u t s c h e s G e s t ü t b u c h-ot és gróf Nádasdy Tamásnak 1832-ben megjelent füzetkáját. E füzet 1827-től, a pesti lóversenyek első évétől és a korábbi évektől kezdve hazánkba került angol telivérek jegyzékét foglalta magában.

A munka, mint az El ő s z ó b a n B é r c z y maga is bevallja, nem teljes, mert sok olyan adatot nélkülözni volt kénytelen, melyek a teljességéhez multhatatlanul szükségesek voltak. Nem juthatott hozzá gróf Széchenyi István és báró Wesselényi Miklós magán-ménescsöveveihez sem, mint a melyek nyom nélkül elkallódtak. A munka hiányosságán egy második kötetben szándékozott segíteni, de halála meggátolta terve végrehajtásában.

A könyv különben öt részből áll. „Az első és második rész a régi, vagyis azon anyalovakat, ezek ivadékait és azon méneket foglalja magában“, melyek a munka kiadása idején életben már nem voltak, de megemlítésük „a származási folytonosság könnyű kiderítésére szükséges volt; a harmadik és negyedik rész az 1865-ben élő tenyész-

¹ Lapok a lovászat és vadászat köréből. 3. sz. (1857 február 15.)

² A P e s t i G y e p k ö n y v, melyet, mint a P e s t i L o v a r e g y l e t jegyzője 1859-től 1867-ig szerkesztett, évi jelentés volt a lovaregylet anyagi állásáról és működéséről.

lovakat, ezek ivadékait és az Angliából került méneket; az ötödik végül, mint F ü g g e l é k, a Csehországban, Galiciában, Ausztriában és a többi koronaországokban levő telivérek legnagyobb részét“ tartalmazza.

Szerkesztésében két, hasonló tartalmu, külföldi munkának, az angol *General Studbook*-nak és a már említett *Allgemeines Deutsches Gestützbuch*-nak a rendszerét követte, mellékelve hozzá a „lényegesebb szavak és rövidítések angol értelmezését.“

*

Irodalmi érdemeit méltányolva, 1859 december 16-án levelező tagjává választotta a *Magyar Tudományos Akadémia*. Székét „Az irodalmi humorról“¹ szóló, magvas, általános műveltségről s a legszélesebb olvasottságról tanuskodó értekezésével 1860 november 26-án foglalta el.

Benne nem annyira a humor definitióját adja, mint inkább *Jean Paul* és *Laube* ismeretes definitióit fejtegeti. (*Jean Paul*: „A humor az ellentétek vegyületéből származó azon állapot, hol a szomorú a nevetséggel összebonyolódva, határozatlan alakokban hever; mert a humor előtt nincs oly nevetséges, min egyszersmind a méltóság és bánat árnya ne vonulna át; nincs oly fenséges, vagy szomorú, mely, végessége miatt, a jelentéktelen vagy nevetséges színvonalára ne esnék.“ — *Laube*: „A humor azon csók, melyet a komikum ad a tragikumnak.“)

Ő maga is ad ugyan definitiót, de ez kissé homályos. Azt mondja ugyanis, hogy a humor „az alanyiságnak a tárgyilagosság tetőpontjára emelkedése s ennek viszont az alanyiságban (való) reflexiója.“ Vagyis, hogy az embert, bizonyos dolog vagy esemény láttára, valami individuális,

¹ Szépirodalmi Figyelő. 1860. 5—8. sz.

subjectív érzés fogja el, melytől az aesthetikailag művelt lélek megszabadulni, érzését objectiválni igyekszik s a midőn objectiválta, akkor megint a maga subjectív érzésével hatja át.

Ha annál marad, hogy a humor a tárgyilagosság tetőpontjára emelkedett subjectivitás, előállott volna az egyéni humor, mely író, egyén szerint különböző; de *Béreczy* a humor általános definitióját akarja adni s épen ezáltal válik a definitiója homályossá. Nem a humor definitióját adja, hanem egész genesisét.

Kimutatja, hogy a regény, a költői elbeszélés s a humoros éposz a legalkalmasabb műfajok, hogy bennük a valódi humor nyilatkozhassék, mint a melyekben, „hol az író egyéni világnézlete a humoros alak jellemén átszűrődhetik“, nincsen kényszerítve „se az époszi multnak tárgyilagossá szemléletére, se a lyrai jelen hangulatnak alanyi fölvetelésére, se a drámai jövőbe kiszabott határok közti menetelre, hanem mutat, jelent és jövőt összefoglalhat s nemcsak egyes szenvedély vagy helyzet, hanem egy egész világ áll tárva előtte.“

Érdekes és igaz az a fejtegetése is, hogy a melancholikus, contemplatív természetű északi népek (angol, orosz) között vannak a legnagyobb humorista-írók, míg a déli és keleti, vérmes, izgékony és merészen csapongó fantáziájú népeknek alig van hajlamuk a humorra.

Ugyanerről a széleskörű olvasottságról s mély megfigyelésről tesz bizonyosságot a *Külföldi regényirodalom* című ismertetése is,¹ a melyben az angol és a francia regényt hasonlítja össze egymással.

Néhány találó vonással rámutat, mi a különbség e két nemzet regényirodalma között. Az angol regény magát az életet festi, az embert rajzolja, jótulajdonságaival,

¹ Budapesti Szemle. 1858. II. 124—130. I.

fogyatkozásaival egyaránt; míg a francia „übermensch“-ként vezeti elénk személyeit, beletéve őket a legképtelenebb mesébe, körülvéve a legbizarrabb helyzetekkel, melyeknek áldozatul esik aztán minden: a morál, psychologia, izlés, történeti hűség.

Ennek a nagy különbségnek okát a két népnek vérmérsékletében és családi életében találja. „Anglia intézményeinek százados szilárdsága olyan alap, melyen a házi körére szoritkozni különben is szerető szász-kelta faj családi élete magas fokra fejlődött; míg az erőszakos rázkódások és pártszenvédelek a francia családi életet megtépve, összezilálva, kötelékeit lazábbakká tették s a véralkatánál fogva könnyelműbb és ledérségre hajlóbb franciát arra kényszerítették, hogy feldult boldogságáért egyéb örömekben keressen kárpótlást.“

Annak aztán, hogy a francia regény nálunk sokkal kapósabb, mint az angol, kettős oka van. Egyik: a tárcaregény keletkezése, másik: az avatott, igazságos kritika hiánya. Ez a tárcaregény a franciáknál a nagy forradalom idején keletkezett, a midőn a népre minden nap újabb-újabb és meglepőbb eseményt hozott s így minden író, hogy regénye érdekes legyen, azon volt, hogy a mély emótiókat még mélyebbekkel tetézzé s hogy a „feuilleton minden száma csattanós regényfejezetet hozzon.“

Nálunk a tárcaregény az ötvenes évek elején jött divatba s valamint a francia regény is, a nagy megrázkódtatáson keresztülment közönségnél kedvező fogadtatásra talált.

Bérczy ez ellen az irány ellen küzdött s örömmel fogadott minden olyan író, ki művelt izlésével, a való életet festő realismusával a francia regények elterjedését igyekezett ellensúlyozni.

Különben nyugodt, átgondolt kritikus volt. Mindig abból a magasabb szempontból fogta föl a kritika föladatát,

mely javítani, felvilágosítani törekszik, de nem visel irtóháborút a hibák ellen. S ő javított is mindig, szeretettel, jóakarattal. Rámutatott a fogyatkozásokra, de utbaigazitást is adott az elkerülésükre. Szépen mondja róla *Greguss*, hogy „a dicsérésben az őszinteség melegsége és biztossága, az ócsárlásban a guny attikai fűszere, mindkettőben pedig a meggyőződés ereje által“ tünt ki.¹

Mint az angol irodalomnak alapos ismerője a Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelent Shakespearefordítások bírálatában is kiváló jelét adta higgadt, tárgyilagos ítéletének s nemes izlésének; majd meg mint az Akadémia s a Nemzeti Színház drámabíró bizottságának tagja volt jótékony hatással drámairodalmunkra.

IV.

És ezek után áttérhetünk írói munkásságának méltó betetőzőjére, a művészi tökéletességű műfordítás mintájára, Anyégin Eugénre. Erre a sajátos költői műre, mely „csodás vegyülete a lyrának és éposznak, az önéletírásnak és társadalmi rajznak, az érzéseknek és reflexióknak“ egyaránt.

¹⁹ Szerzője *Puskin Sergejevics Sándor*, az orosz irodalomnak legnagyobb s első nemzeti költője, ki világhírű verses regényével, Anyégin Eugénnel, megvált a kezdetben követett pseudoklasszikus irányról a nemzeties műköltészet terére.

A regény hőse: Anyégin Eugén, egy előkelő családból származó „divatrab“, ki miután áttombolta már ifjúságának szebb részét s eltékozolta atyjáról örökölt vagyonát, nagybátyjától kapott öröksége után falusi magányba vonul. Itt megismerkedik Lenszky Vladimírral, egy ideális gondol-

¹ A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. IV.

kozásu fiatal oroszszal, ki a szomszéd birtokosnak kisebbik leányába, Olgába, szerelmes. Lenszky révén Anyégin is megismerkedik a családdal, hol az idősebb leány, Tatjana, örült szerelemre gyulad iránta. Egy világhírű levélben epedő szerelmi vallomást ír Anyéginnak, de ez, a világfi léhaságával s teljes fensőbbiségével leckézteti meg szerelméért a fiatal leányt s blazirtan mondja el neki, hogy szerelmét nem viszonzhatja, mert:

„Érzésem mondja, higgyen benne,
A házasság gyötrelmünk lenne;
Bármint szeretném önt, e láng
Hamar lohadna ön iránt
A megszokásban.“

El is marad a háztól, mire az ábrándos, komoly leány teljesen a bánatnak adja magát.

„Ajkának kedves mosolya,
Szíve nyugalma, szeme álma,
Elhagyva a fogyó leányt,
Mind eltűnt pusztá hang gyanánt.“

Azonban a „remete-módra“ magába vonuló Anyégit sikerül Lenszkynek elcsalni Tatjánáékhoz, ennek nevenapjára. Anyégin, nagy kérésre, elmegy, de Tatjana szenvedő arca, buskomorsága teljesen kihozzák sodrából. Hogy Lenszky a meghívásért bosszút álljon, Olgának udvarol egész este, vele társalog, vele táncol s a midőn Lenszky kéri föl a táncra, elutasítja. A flirtnek párba a vége, melyben Lenszky elesik, Anyégin pedig, hogy szomorú emlékeitől szabaduljon, elhagyja e vidéket s a Kaukázusba utazik. Olga csakhamar férjhez megy, Tatjánát pedig, hogy felejtse, Moszkvába viszi az anyja. Itt a társas vig élet, a világi zaj s az ünnepeltetés ki is gyógyítja bánatából s egy herceg veszi nőül.

A már-már befejezéshez közelgő mesében ekkor egy újabb fordulat áll be. Anyégin találkozik Tatjánával, ennek

egy estélyén. Az utazás teljesen kicserélte, lelkét fölmelegítette s viszontlátva az egykor érte epedő asszonyt, egy lángoló levélben bocsánatot kér a mult szenvedéseieért és szerelmét ajánlja föl neki. De Tatjana nem válaszol: az erkölcsi kötelesség, a házasság szentsége győz a szenvedélyén. Anyégin végre meglátogatja, epedve vallja meg neki szerelmét, de Tatjana e szavakkal:

„Szerettem önt, mért tagadnám?

De másé esküm és kezem

S hűségemet meg nem szegem...”

elfordul tőle és a faképnél hagyja.

E befejezetlen regény, melynek némelyek, maga *Bérczy* is, épen befejezetlenségében találják egyik nagyszerűségét, mivel a végső lyrai részlet, mintegy elhaló akkordként, az olvasó lelkében zeng tovább: valódi tipikus műremek s olyan nemzeti közkincsük az oroszoknak, mint nekünk a *Zrinyiász*, a *Toldi*, vagy a németeknek a *Nibelungenlied*. Műremekké teszik jellemrajzai, korfestő-, helyzet- és lyrai-képei, kitérései, keserűen gúnyos hangja s az a borongó bánat, mely rajta előmlik. Tele van plasztikával, hévvel, rajongással s a keserűség, mely ennek a verses regénynek a tengelye, a körötte forgó tartalmi mozzanatokot színes és öntudatos művészettel olvasztja maga köré. A meséje egyszerű, de ez egyszerű mese keretében meseteri rajzát adja az orosz társadalmi életnek. Nincsen orosz, ki ebben a műben, egy vagy más oldalról rajzolva, benne ne látná magát.

Anyégit éles körvonalakban rajzolja meg a költő, de nemcsak ezt, hanem minden egyes alakot. Élnek, mozognak valamennyien. Anyégin előkelő, de életunt, a lakomákba, szerelmi diadalaiba s az élet örömeibe belecsömörlött blazirt alak, ki, bár byroni hős, rajongó s pesszimista is egyszersmind, imponál megjelenésével és

tartózkodó magaviseletével az ábrándozó, szentimentális Tatjánának, a ki igénytelenségében is olyan kedves, olyan rokonszenves. Benne van Tatjánában a falusi lányka minden félszégse. *Richardson* és *Rousseau* olvassa s olvasmányai, a nélkül is magányos életében, gondolkodásra készítik, de mivel tapasztalata, tanultsága nincsen, hogy a bennük érintett eszméket kellőképen meg tudná magának magyarázni: komorrá válik és képzelgővé. Órák hosszáig elmereng; magába vonuló, szemlélődő lesz s anyja, ez a kissé korlátolt, csupán a házi gondokkal elfoglalt asszony, nem is igen törődik vele. Tatjana hát:

„... Hallgatag, komoly, nem élénk,
Mint erdők őze, vad és félénk.“

Nővére, Olga, épen az ellentéte. Maga a megtestesült élet, vidámság és elevenség, ki úgy veszi az életet, a mint van; élvezi a jelent s jegyese halála után is hamar talál vigasztalást egy szeretett férj karjaiban.

Gyönyörűen jellemzi a költő:

„Mindig szerény s igénytelenke,
Vidám, mint hajnalhasadás,
Kedélyes, mint a költő lelke,
Édes, mint a csókesattanás;
Szemében az ég tiszta kéke,
Hosszu selyemhaj feje éke,
Arcán mosoly, báj természetén...“

„Lenszky mintája az ábrándos, fiatal oroszoknak, kik külföldi egyetemekről alapos műveltséggel rajongó szabadság-vágyakat hoznak s kiket aztán többnyire dult kedély visz kora sirba.“ S a „mindenre kész és mindennek kész s mindig és mindjárt kész“ Zareczky s a dajka mily hű, mily igaz alakok!

De nemcsak személyeinek jellemzésében, egy pár vonással megrajzolt praegnans festésében nagy mester

Puskin. Nagy még abban a kesernyés gunyban is, melylyel nemzetének orosz-franciás műveltségét ostromozza. Az a számos kifakadás, melyet elszórva a nemzeti érzést kiszorító külföldieskedés, idegen-majmolás ellen irányít, egy-egy mély sóhaja a számüzött költőnek. A XIX. század elején ugyanis az idegen műveltséggel kérkedő főuri világ, a high life, volt ott is a vezető mindenben: a divatban, az olvasmányok megválogatásában, a külföldieskedő tüntetésben egyaránt. Előbb tanulta meg a francia nyelvet, mint hazája nyelvét s a főurak palotáiból számüzött honi nyelv már csak a népnél, a kunyhókban talált menedéket. Az irodalom, a részvétlenség miatt, nagyobb arányokat nem ölthetett, mert a léha flirtek, a banális bókók és üres fecsegések levegőjében otthonra, támogatóra nem találhatott.

A n y é g i n E u g é n autobiographikus mű s tagadhatatlan hatása érzik rajta *Byronnak*. Anyégin Eugénben, épen mint *Byron* az ő *Childe Harold*-jában, önönmagát rajzolja *Puskin*, de leírásai egyszerűbbek; nem oly színesek, ragyogók, de természetesebbek s *Byron* világfájdalma *Puskinban* erős nemzeti érzéssel párosul. Élete olyan, mint Anyéginé, halála pedig, mint *Lenszkyé*, kinek sorsában előre megálmodta és szóról-szóra megírta a saját sorsát. Csodája a költői divinációnak.¹

Bérczy e munkát *Bodenstedt Frigyes* kiváló műfordító s a *Mirza-Schaffi-dalok* hírneves költőjének fordítása révén ismerte meg,² de hogy mikor, nem tudom. Az *Olcsó Könyvtárban* megjelent kiadás *Előszavában* azt írja, hogy „több év előtt“, a mi bizonyosat nem mond. Valószínű, hogy a hatvanas évek elején; leg-

¹ *Puskin* Anyégin-jéből daljátékot is irtak, mit *Csajkovszky* zenésített meg. Nálunk először 1902 január 30-án adták elő a m. kir. Operában.

² *Russische Dichter*. Deutsch von Friedrich Bodenstedt. II. Band. Eugen Onägin.

alább az Előszó más helyén a „néhány év előtt újra olvasván“ arra enged következtetni, hogy közvetlen a *Kisfaludy-Társaság* tagjává választása (1862 január 30.) előtt olvasta el újra. Ekkor kezdte „az első versszakokat játék- és kísérletképen fordítgatni“ s az első fejezet végére érven, alkalmoszerűnek tartotta, hogy székfoglalóját a még alig ismert remekmű ismertetésével tartsa meg.

Ennek az első fejezetnek a fordítását azonban, bár az összehasonlítás szempontjából igen érdekes volna, nem tudtam megszerezni. Lehet, hogy megsemmisítette, midőn már az eredetiből fordította *Anyégin*t s látta, hogy a másolatról vett másolat mily messze mögötte áll az eredeti szépségének és bájának.

A mű eredetisége, új hangja egészen elragadta *Bérczyt* s elhatározta, hogy megtanul oroszul s lefordítja az eredetiből a teljes *Anyégin*t. Az orosz nyelv tanulásánál nagy könnyűségére volt a tótnak korábbi ismerete, azután az a rendkívüli ambíció, a melylyel hozzáfogott. De a gyors eredmény elérésénél nagy érdeme volt *Ferencz Józsefnek*, a pesti egyetem kiváló tanárának is, a ki nem kimélt semmi fáradságot sem, csak hogy genialis tanítványát minél jobban megismertesse az orosz nyelvvel, az orosz szellemmel, jól tudva, hogy nemcsak *Bérczynek* használ vele, hanem az egész magyar irodalomnak tesz megbecsülhetetlen szolgálatot.

Hogy mikor kezdte az eredetiből fordítani *Anyégin*t, nem tudni. Azt hiszem, már 1862-ben, a *Kisfaludy-Társaság*ban való székfoglalása után s talán többek ösztönzésére is, kik a mű szépségétől elragadtatva, biztatták *Bérczyt* a teljes *Anyégin* lefordítására.

Hozzávetésemet megerősíti *Gregussnak* a *Kisfaludy-Társaság* 1863 február 6-iki ülésén tartott titkári jelen-

tése, melyben azt mondja, hogy: „*Bérczy Károly Puskin-nak*, a fájó sebeket gúnynyal hegesztő, humorteljes és boldogtalan orosz költőnek verses regénye. *Anyégin*, műfordítását terjesztette elő, melyből az első énekek már elkészültek.“¹ Ha tehát 1863 elején „az első énekek“ már készen voltak, *Bérczynek* mindenesetre már 1862 elején kellett az orosz nyelv tanulásához fognia.

Ezt látszik bizonyítani *Bérczynek* egy, *Tompához* írt, levele is,² melyben említést tesz *Anyégin*ről. „Foglalatosságom elég van; ezenkívül oroszul tanulok, sőt már tudok is annyit, hogy *Onegin*t eredetiből fordithassam. Nemsokára a *Figyelőben* közlök mutatványt. — olvasd és ítélj!“ A *Figyelőben* nem jelent meg az ígért mutatvány, helyette az 1863 végén *Gyulai* által kiadott *Részvét Könyvében* közli *Tatjana* levelét *Anyégin*hez, a mi azt mutatja, hogy akkor már a III. fejezet végén tartott. Mutatvány jelent még meg belőle a *Koszoru* 1863 I. félévi folyamában (a II. fejezet, jegyzetekkel) s a *Fővárosi Lapok* 1866 április 15-iki számában a VII. fejezet három első verse „A tavasról“ címmel, de ekkor megjelent már a teljes *Anyégin Eugén* is.

Négy évig dolgozott e fordításon „nulla dies sine linea.“ *Eötvös*, ki különben is nagy tisztelője volt *Bérczynek*, a Svábhegyen gyakran ellátogatott hozzá, figyelemmel és érdeklődéssel kísérte a fordítást, fölolvastatott magának belőle, megjegyzéseket fűzött hozzá s még készültében lefoglalta a *Kisfaludy-Társaság* műfordítási gyűjteménye számára.

Ebben is jelent meg, 1866 március havában, a hírlapok s a nagyközönség osztatlan tetszése mellett.³

¹ A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. I. kötet.

² 1863 szeptember 25. Ország-Világ. 1892. 32. sz. Irodalmi éreklék II.: *Bérczy Károly Tompához*.

³ Ismertetése a Magyar Világ 1866 május 5-iki számában.

Rövidesen második kiadást kellett belőle rendezni s most már a negyedik kiadásban forog közkézen, az Olcsó Könyvtár című gyűjteményes vállalatban s általánosan elismeri róla mindenki, hogy egész irodalmunkban a leg-remekebb műfordítások egyike.

És méltán. A műnek nemcsak hangulatát, nyelvének bájos zenéjét szívta magába *Bérczy*, de belemélyedt a lelkébe is: csakis így magyarázható meg, hogy fordítása olyan remek. Derűs lélek, melegen és mélyen érző szív, világ- és emberismeret s finom humor kellett e munka átértéséhez, sok tanulás és tapasztalat a lefordításához. Minden költői fordulat, sajátságos szólásmód, kifejezés, kép a maga erejében, szabatosan, emelkedetten van visszaadva; minden finom árnyalati különbséget megérez; mindig tudja mérlegelni a szavak és kifejezések súlyát: innen van az, hogy fordítása sohasem szintelen, sohasem lapos és erőtlén.

Oly könnyű a verselése, abban a bonyolult versformában, kevés kivétellel, oly tökéletesek a rimei, hogy rajtuk parányi nyoma sincs a keresettségnek, a mely pedig eredeti verseinek egyik árnyoldala. Gondolat és kifejezés mindvégig hűek egymáshoz: egyik a másik szépségét, báját mulja fölül. Igaza van *Zichy Antalnak*, hogy *Bérczy* A n y é g i n-jét olvasva, „merőben feledjük, hogy fordítás: eredeti mű gyanánt élvezhetjük. Verseinek bájos csengése és könnyű röpte H i m f y r e s a R e g é k r e emlékeztet s az egészet átlengő szellem s a kifejezések szintoly fesztelen, mint jellemző volta — épen úgy, mint egy művészi kéz alól kikerült arckép — láthatlanul is kezeskedik arról, hogy eredetijéhez csak hasonló lehet s hogy ez csak ugyanazt és ugyanoly módon mondhatja el, mint a fordító tolmácsolja.“¹

¹ *Bérczy* fölött tartott emlékbeszéde.

Némelyek azonban azt mondják,¹ hogy vannak benne olyan részek, melyekből csak jókora utángondolás folytán vehető ki az eredeti szöveg értelme; de ha tekintetbe vesszük a sok elnyújtott orosz helyet, egy-egy alig lefordítható idiotismust, a két nyelvnek egymástól nagyon eltérő szerkezetét, szellemét és kifejezéseit: ezek a versben, hol mérték és rim egyaránt kötik a fordítót, elkerülhetetlenek.

Még csak a hatásáról pár szót. Költőinket e remekmű teljesen megbűvölte és versenyre szőlította. Hatása három költőnk művén érzik különösen: *Balogh Zoltán* „Alpári”-jában, mely egy grófi ifju és egy polgárleány szerelmi történetének keretében rajzolja a forradalom utáni magyar főuri életet is; *Gyulai Pál* „Romhányi”-jában, melynek csak az első éneke készült el 1869-ben és *Arany Lászlónak* a „Délibábok hőse” című költői elbeszélésén. Negyediknek társul hozzájuk a bánat édesszavu, bűbájos dalosa, a boldogtalan *Reviczky Gyula*, „Szeptember” című, költői fordulatokban s gyönyörű leírásokban (a nap, az erdő) gazdag verses regényének töredékével. Mind a négy művet inkább nevezhetnők biographikus jellemrajznak, mint verses regénynek, vagy költői elbeszélésnek, mivel bennük, épugy, mint *Puskin* *Anyegin*-jében, nem a cselekvény egysége, hanem a hős személye tartja össze a mese szálait s nem annyira eseményeket csoportosítanak hősük körül, mint inkább az eseményeknek, a külvilágnak hősük lelkére való hatását rajzolják.

V.

Bérczy, kinek házaseletéről *Zichy Antal* pár szóval a legszebbet s a legigazabbat mondta, végtelen boldog volt családi körében, melynek minden egyes tagja a legnagyobb szeretettel és tisztelettel vette körül. Legnagyobb kedv-

¹ *Szabó Endre*: A byronismus Puskinnál. Élet. 1891. 2. füzet.

telése volt, ha szeretteinek örömet szerezhetett s e tekintetben nemcsak a családjára szorítkozott, hanem kiterjedt figyelme mindazokra, a kikkel érintkezett. Ajándékokat osztogatni, gyöngéd, kedves meglepetésekben részesíteni nejét, gyermekeit, nevelőnőt, házitanitót, egyszóval egész házanépét: a legnagyobb öröme volt. S ha az ajándék, a meglepetés kedves volt, az a gyöngéd mód, a melylyel azt tette és adta, még kedvesebb. Aprólékos vonások, de nemes lelkére fényes világot vetnek.

A nyarakat apósának svábhegyi villájában töltötte leginkább, hol egy-egy angol vagy francia könyvvel a kezében sokat bolyongott a szép erdők tisztásán, az árnyas fasorokban, melyekhez annyi ábránd, oly sok ifjúkori emlék fűzte.

A városba egyszer-kétszer jött be csak hetenkint, hova szerkesztői gondjai szőlították. A nyári pihenője alatt is elég alkalmá volt különben a szellemi érintkezésre, a kellemes szórakozásra.

A Svábhegyen akkoriban ugyanis egészen más közönség nyaralt, mint a mostani. Közéletünk és irodalmunk számos kitünősége töltötte ott a nyári hónapokat, így: *Eötvös József* báró, *Csengery Antal*, *Tóth Lőrinc*, *Brassay Sámuel* stb., kik házánál gyakran megfordultak.

Egészsége is teljesen helyreállott, legalább régi szivbaja nem gyötörte. A boldogság, a megelégedettség édes érzetében, mintha teljesen kigyógyult volna belőle, de leányának, *Gizellának*, 1857 november 27-én bekövetkezett halála rendkívül mély hatást gyakorolt rá s egészen megrendítette a már-már teljesen egészségesnek látszó embert. Sok ideig csak fájdalmának tudott élni s *Lumnitzer* dr. későbbi nyilatkozata szerint, ez a fájdalom adta meg szivbajának a korai halált siettető lökést. S csakugyan, ettől az időtől kezdve újra érezte baját, gyakran beteges-

kedett, álmatlan volt és folytonos fülzugás gyötörte. Több nyáron át, hol a parádi, hol a marienbadi fürdőben keresett gyógyulást, honnan mindig javultan tért haza.

Betegségében bizonyos szünet állt be ismét, de 1867 elején megint erősebben lépett föl régi szivbaja. Mihelyt egy kissé jobban érezte magát, családjával együtt az ischli fürdőbe utazott. Utközben kiszálltak Bécsben is, hol nagy örömmel mutogatta s magyarázgatta két kis gyermekének a város nevezetességeit.

Közel két hónapig volt Ischlben, de e fürdő nem volt a hajára jó hatással s az innen visszafelé tett salzkammerguti utazása alatt már sokszor volt komolyan szenvedő.

Hazaérkezvén, munkásságának és érdemének legfelsőbb elismeréseül, magyar nemességet adományozott neki a király, magának, *Wenckheim Béla* báró akkori belügyminiszternek az ajánlatára, ki mintegy ezzel akarván kimutatni iránta való szeretetét, miután *Bérczyt* az aktív politika terére vinnie nem sikerült. (Itt jegyzem meg, hogy *Bérczy János* német nemességét, ki, mint említettem, *Stand* családi nevét 1804-ben változtatta meg, Metternich nem engedte átvinni a magyar *Bérczy* névre. A magyar nemesi címer az ősi *Stand*-címer maradt.)

A nemesi kitüntetést tudató királyi kézirat 1867 június 12-én kelt, de a nemesi levelet kétszer kellett expedálni, mert bátyját, Lajost, először kifelejtették belőle. Az a kézirat, mely *Lajosra* s ennek törvényes utódaira is kiterjeszti a magyar nemességet, a „gyarmati“ előnév használhatása mellett, Laxenburgban kelt, 1867 július 16-án.¹

Ugyanezen év december elején a lába dagadni kezdett, de családjá mégsem sejtette oly közelnek a végét. Ő maga azt hitte, hogy *Madách Imre* sorsára jut, ki, szivbaja miatt,

¹ *Nagy Iván: Magyarország családai. Pótkötet. 371. l. Budapesti Közlöny, 111. sz. 1867 július 25.*

vizibetegségbe esett s mint fekvő és karosszékben ülő beteg hónapokig szenvedett. *Bérczyt* azonban megkimélte ettől a végzet: majdnem az utolsó napig fent volt, de az utcára mennie nem volt szabad. Szobájában azonban irt, olvasott, családjával és látogatóival társalgott. S bár ereje rohamosan lankadt, vidám, derüs kedélye még az utolsó napjaiban sem hagyta el; talán, mert elég ideje volt már megbarátkozni a megsemmisülés, a halál gondolatával. S nem is akart már semmiféle gyógyítómódot elfogadni; mint házi orvosának s jóbarátjának, *Lumnitzernek*, mondá, „juxta regulas artis“ óhajtott meghalni.

December 11-én, estefelé, még fogadta két jóbarátjának, nógrádi *Szontágh Pálnak* és az utóbb oly szerencsétlen véget ért *Rájner Pálnak* a látogatását. Az örökké vidám *Szontágh*, mikor belépett, meglepetve mondá: „Nem is tudtam, hogy i n t e r n á l v a vagy!?“ „Egyelőre i n t e r n á l v a, — felelt melancholikus mosolylyal a beteg, — nemsokára i n t e r r á l v a!“

És jóslata mily hamar beteljesedett!

Vendégei távozása után lefeküdt s kedves írójának, *Feuillet Octávnak*, „Le roman d' un jeune homme pauvre“¹ című regényét kezdte olvasni, midőn neje lépett be hozzá. Sokáig csendesen beszélgettek, midőn egyszerre, esti 10 órakor, minden agonia nélkül, hirtelen hátrahanyatlott s nejének nevével ajkán — kisenvedett . . .

Temetése december 13-án, délután 1/24 órakor volt, író barátai s az egész főuri világ osztatlan részvéte mellett.

Nem volt egyetlen lap sem, mely hosszabban-rövidebben meg ne emlékezett volna róla s ne adott volna fájdalmanak kifejezést ama veszteség fölött, mely halálával irodalmunkat érte. *Keglevich Béla gróf*, a Nemzeti Casino és a Pesti Lovaregylet nevében, egy szokatlan

¹ Egy szegény ifju története. Ford. *Salamon Ferenc*. 1873.

meleghangu necrológban¹ róttá le íranta való szeretetét, melyben az őszinte fájdalom hangján emlékszik meg a veszteségről s azon intim baráti viszonyról, mely őt az elhunythoz fűzte. A Kisfaludy-Társaság 1868 február 5-iki ülésén, miután *Greguss* bejelentette *Bérczy* elhunytát s pár szóval méltatta mint író-t és mint embert, *Zichy Antal* tartott fölötte emlékbeszédet, melyben megható részvéttel s meleg szeretettel adózott nemeslelkű barátja emlékének.

Az Akadémiában jóval később, nyolc évvel a halála után, 1875 november 29-én, tartott fölötte emlékbeszédet *Arany László*, nagy vonásokban megrajzolva életét s ismertetve írói munkásságát.

*

Láttuk, hogy *Bérczy* élete nem tartozott a változatos, eseményekben gazdag életek közé. Csöndes, szerény munkása volt ő az irodalomnak, ki — különböző eredmény-nyel — dolgozott a lyrai, a drámai s az elbeszélő költészet terén s különösen ez utóbbin nem egy maradandó becsü, szép dolgot alkotott. Mint journalista és politikai író nem volt nagyszabásu, mélyebb politikai okokat kutató, de éleslátásu, az eseményeket logikai összefüggésükben ismertető; mint kritikus, finom izlésü, európai műveltségű ember; de legnagyobb, mint műfordító és leghasznosabb hazánk művelődés-történetének egyik fontos mozzanatában: a magyar sportirodalom megteremtésében.

Emésztő betegség gyötörte, bénította meg tevékenységét s ha ezt figyelembe vesszük, elég sokoldalu munkásságot fejtett ki, mely méltó az elismerésre, a hála. Egy tiszta életü, rendkívül vonzó, kedves egyéniség volt ő;

¹ Vadász- és Versenylap. 1867 dec. 20. Erdészeti és Gazdászati Lapok. 1867. XII. füzet.

egy finom modoru, gentleman-felfogásu, minden szépért és nemesért lelkesülő, hazáját hön szerető, férfias, nemes önérzetü ember, a kiről egyetértőleg elismeri hazánk főuri világa, hogy büszke volt barátságára; hogy szerető, gyöngéd férj, gondos apa, önfeláldozó, nemes barát volt, a kié a kötelező szerep volt mindig, a lekötelezetté soha!

